

Ο **Παναγιώτης Κονδύλης** (17 Αυγούστου 1943 – 11 Ιουλίου 1998), υπήρξε Έλληνας φιλόσοφος, συγγραφέας και μεταφραστής. Έγραφε κυρίως στα γερμανικά και μετέφραζε ο ίδιος τα βιβλία του στα ελληνικά. Το έργο του τον τοποθετεί στη συνέχεια της παράδοσης του Θουκυδίδη, Μακιαβέλι και Μαξ Βέμπερ. Σπούδασε φιλολογία και φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Συνέχισε τις σπουδές του στη Γερμανία, και πήρε διδακτορικό δίπλωμα από το Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης όπου αναγορεύθηκε διδάκτορας της φιλοσοφίας. Στο βιβλίο του «Θεωρία του Πολέμου» (Εκδ. Θεμέλιο, 1999), ο Κονδύλης αναλύει τον πόλεμο και την πολιτική σύμφωνα με τις απόψεις του Clausewitz, τον πόλεμο εκμηδενίσεως, τον ολοκληρωτικό

και ατομικό πόλεμο, τον πόλεμο μέσω των οικονομικών και κοινωνικών δεδομένων των Marx και Engels, τον πόλεμο δια μέσου της μαρξιστικής – λενινιστικής αντίληψης της ιστορίας, τη λενινιστική επανάσταση και το σοβιετικό στρατιωτικό δόγμα. Το τέλος του βιβλίου στην ελληνική έκδοση αφιερώνεται στις γεωπολιτικές και στρατηγικές παραμέτρους ενός ελληνοτουρκικού πολέμου (επίμετρο), τμήμα του οποίου (σελ. 384-411) μπορείτε να μελετήσετε παρακάτω.

Μια επίσης σημαντική σημείωση είναι ότι το βιβλίο του Π. Κονδύλη στο σύνολό του είναι γραμμένο στο πολυτονικό σύστημα και όχι στο μονοτονικό, αποδεικτικό στοιχείο των πεποιθήσεων του συγγραφέα για την ελληνική γλώσσα. Φυσικά ήταν αδύνατον να αποτυπωθεί ο πολυτονισμός κατά την αντιγραφή του σε ψηφιακή μορφή όπως φαίνεται παρακάτω.

(Οι επισημάνσεις δικές μου)

... Η συμπλοκή των δύο συνθετικών στον όρο «γεωπολιτική» δεν υποδηλώνει μίαν αναγκαία αιτιώδη συνάφεια, δεν σημαίνει ούτε ότι η πολιτική καθορίζει οπωσδήποτε τη γεωγραφία (αν και μερικές φορές την επηρεάζει ουσιαστικά, όπως όταν π.χ. διανοίγει τη διώρυγα του Σουέζ ή του Παναμά) ούτε ότι η γεωγραφία καθορίζει οπωσδήποτε την πολιτική (αν και εδώ η επιρροή μπορεί να είναι ουσιώδης, π.χ. νησιωτική θέση της Μ. Βρετανίας). Σημαίνει πολύ περισσότερο ότι η πολιτική δεν μπορεί παρά να αναπτύσσεται σε στενή συνάφεια με έναν συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο, και στην ιστορία εναπόκειται να αποφασίσει με ποια έννοια και ποια απόκλιση θα καταστεί αμφίδρομη η σχέση αυτή. Ωστε στο ευρύτερο πεδίο γενικότητας μπορούμε να ορίσουμε **το γεωπολιτικό δυναμικό** ως την ιστορικοκοινωνική παρουσία ενός συλλογικού υποκειμένου που με την πολιτική και λοιπή δυναμική του γεμίζει ορισμένο γεωγραφικό χώρο. Με αυτήν την έννοια, **το γεωπολιτικό δυναμικό της ελληνικής πλευράς** αποτυπωνόταν κατά τον 19^ο αιώνα και ίσαμε το σημαδιακό έτος 1922, πολύ περισσότερο στο έθνος παρά στο κράτος. **Το έθνος ήταν πάρα πολύ ευρύτερο από το κράτος, απλωνόταν από την Ουκρανία ως την Αίγυπτο κι από τις παρακαυκάσιες χώρες ως τις ακμαίες παροικίες των Βαλκανίων και της Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης. Το κράτος ζητούσε να επεκταθεί, για να κλείσει μέσα του τουλάχιστον όσα τμήματα του έθνους βρίσκονταν εκάστοτε στις παρυφές του, και αυτό το κατόρθωσε, μετά την ένωση των Ιονίων Νήσων, προ παντός με τους Βαλκανικούς Πολέμους, φτάνοντας σε μίαν ανεπανάληπτη κορύφωση το 1920. Έκτοτε αρχίζει η αντίστροφη μέτρηση, που διαρκεί ως σήμερα. Το έθνος συνέπεσε εν τέλει με το κράτος όχι γιατί το κράτος διευρύνθηκε, αλλά γιατί το έθνος ακρωτηριάστηκε και συρρικνώθηκε, γιατί αφανίσθηκε ή εκτοπίσθηκε ο ελληνισμός της Ρωσίας (μετά το 1919), της Μ. Ασίας (μετά το 1922), των Βαλκανίων και της Μ. Ανατολής (ιδίως μετά το 1945). Ακολούθησε η εκδίωξη του ελληνισμού από την Κωνσταντινούπολη (1955) και την Βόρειο Ήπειρο (1974), ενώ σήμερα παρευρισκόμαστε μάρτυρες της αποσύνθεσης και της μαζικής φυγής του ελληνισμού της Βορείου Ηπείρου. Πρόκειται για μια εξαιρετικά πυκνή αλυσίδα εθνικών καταστροφών μέσα σε διάστημα ελάχιστο από ιστορική άποψη – εβδομήντα μόλις χρόνια. Και οι καταστροφές αυτές δεν επιδέχονται αναπλήρωση ή αντιστάθμιση. Οι σημερινές ελληνικές παροικίες των Ηνωμένων Πολιτειών και της Αυστραλίας βρίσκονται τόσο μακριά και μέσα σε κοινωνίες τόσο διαφορετικές, ώστε μάλλον χρειάζονται την ενίσχυση του**

ελληνικού κράτους προκειμένου να διατηρούν δεσμούς μαζί του παρά είναι οι ίδιες σε θέση να του δώσουν ουσιαστική υλική ενίσχυση ή πνευματική ώθηση. Οι εργατοϋπάλληλοι του Σύδνεϋ δεν είναι οι Μπενάκηδες και οι Καβάφηδες της Αλεξάνδρειας, ούτε μπόρεσαν ποτέ οι λεγόμενοι Ελληνοαμερικανοί να ασκήσουν στην τωρινή πατρίδα τους καθοριστική επιρροή υπέρ των συμφερόντων του ελληνικού κράτους και έθνους. Ας κλείσουμε αυτή την άκρως συνοπτική ανασκόπηση με τη θλιβερή ίσως διαπίστωση. Το ελληνικό κράτος δεν στάθηκε σε καμιά φάση ικανό να προστατεύσει αποτελεσματικά τον ευρύτερο ελληνισμό και να αναστείλει τη συρρίκνωση ή τον αφανισμό του. Απεναντίας μάλιστα, το 1974 την καταστροφή την προκάλεσε, άμεσα τουλάχιστον, η ολέθρια πραξικοπηματική ενέργεια που προήλθε από την μητροπολιτική Ελλάδα. Και αν αυτά τα έκαμαν οι δικτάτορες οι κοινοβουλευτικές κυβερνήσεις σίγουρα δεν έχουν λόγους να είναι υπερήφανες για την χλιαρή έως ανύπαρκτη αντίδρασή τους απέναντι στον ξεριζωμό των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου. Η αποδεδειγμένη ανικανότητα του ελληνικού κράτους να υπερασπίσει το ελληνικό έθνος – δηλαδή να επιτελέσει την κατ' εξοχήν αποστολή του – συνιστά τον ανησυχητικότερο οϊωνό για το μέλλον. Γιατί ήδη το ελληνικό κράτος βαθμηδόν φανερώνεται ανήμπορο να προστατεύσει ακόμα και το έθνος που βρίσκεται εντός των συνόρων του.

Ενώ το ελληνικό έθνος συρρικνωνόταν ακατάπαυστα για να συμπέσει με ένα κράτος, του οποίου τα σύνορα είχαν ουσιαστικά διαμορφωθεί ήδη από το 1913, η Τουρκία διήνυσε τον αντίθετο ακριβώς δρόμο: τα σύνορα του οθωμανικού κράτους συρρικνώθηκαν για να συμπέσουν λίγο πολύ την επαύριον του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, με τα σύνορα, μέσα στα οποία όφειλε να ζήσει στο εξής το τουρκικό έθνος. Χάρη στη μεγάλη προσωπικότητα του Κεμάλ, η απότομη και οδυνηρή αυτή μετάβαση όχι μόνο δεν συνεπέφερε τον πολιτικό κατακερματισμό, αλλά απεναντίας συνδέθηκε με ένα μεταρρυθμιστικό έργο, με ένα νέο αίσθημα ανάτασης και με μια νέα συλλογική μυθολογία, απ' όπου η Τουρκία μπορεί να αντλεί άμεσα ακόμα και σήμερα, πάνω από μισόν αιώνα αργότερα. Από την άλλη μεριά, παρέμειναν ενεργά ζωτικά κατάλοιπα οθωμανισμού, διάχυτα και καιρό σε καιρό πιεστικά ρεύματα μουσουλμανικού λαϊκισμού, προβλήματα μειονοτήτων, ανισομέρειες περιφερειακές και αγκυλώσεις κοινωνικές – και όλα αυτά συνιστούσαν και συνιστούν ένα αντιφατικό πλέγμα. Θα ήταν όμως μεγάλο λάθος να θεωρήσει κανείς τις εσωτερικές αντιφάσεις και διαμάχες, που σημαδεύουν βαθιά του τουρκικό έθνος, ως παράγοντα με αναγκαστικά αρνητική επίδραση πάνω στο γεωπολιτικό του δυναμικό. Ο Machiavelli, που ασφαλώς κάτι εγνώριζε από πολιτική, υπογράμμισε ότι την αδιάκοπη επέκταση της Ρώμης προς τα έξω την προκαλούσαν οι συνεχείς διενέξεις μεταξύ πληβείων και πατρικίων, ακριβώς δηλαδή ό,τι θα μπορούσε να θεωρηθεί η αγιάτρευτη πληγή της πόλης. Όστε οι εσωτερικές τριβές και αντιφάσεις σε ορισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις θέτουν σε κίνηση μίαν χειμαρρώδη επεκτατική ορμή. Αν αυτό γίνει πράγματι, τότε ό,τι στα προκατειλημμένα μάτια των «εκσυγχρονισμένων» και «πολιτισμένων» «δημοκρατών» εμφανίζεται ως «υπανάπτυξη» και άρνηση της κοινωνίας των πολιτών, μεταβάλλεται σε ιδεώδες μίγμα για την άσκηση επιθετικής εξωτερικής πολιτικής με όλα τα μέσα. ***Μάζες μισοχορτασμένων ή μισοπεινασμένων, ικανών να φανατισθούν και να πεθάνουν, ζυμωμένων ακόμα με τις πατριαρχικές αξίες – μάζες τέτοιες, καθοδηγούμενες από ξεσκολισμένες, μακροπρόθεσμα και ψυχρά σκεπτόμενες διπλωματικές και στρατιωτικές ελίτ, αποτελούν όργανο επέκτασης πολύ προσφύεστερο από ένα πλαδαρό κοινωνικό σώμα αιωρούμενο γύρω από τον μέσο όρο μιας γενικής εφημερίας, όπου ύψιστη αποστολή της πολιτικής ηγεσίας είναι ακριβώς να εγγυάται τη διατήρηση αυτού του μέσου όρου και αυτής της πλαδαρότητας.*** Σε σχέση με τη σημερινή Τουρκία, είναι πρακτικά αδιάφορο σε ποιο χωνευτήρι θα συντηχθούν οι αντιφάσεις, σε ποια κοίτη θα μπουν και με ποια πρόσημα θα προβάλλουν, αν δηλαδή θα πάρουν μάλλον ισλαμική μάλλον στρατιωτικοκεμαλική ή μάλλον οικονομικοπολιτική («δυτική») χροιά. Μπροστά στην επεκτατική εκδίπλωση του γεωπολιτικού δυναμικού όλα αυτά είναι επιφανειακά και συμβεβηκότα, πολύ περισσότερο γιατί, όποια ελίτ και αν πάρει στα χέρια της μακροπρόθεσμα τα ηνία, για να προσελκύσει κατά το δυνατόν ευρύτερες μάζες θα καταφύγει σε

έναν ελαστικό ιδεολογικό εκλεκτισμό. Οι «κεμαλιστές» στρατιωτικοί, οι οποίοι το 1997 καταπολεμούν τον «ισλαμισμό» φοβούμενοι ότι δεν μπορούν πλέον να τον ελέγξουν, ενθάρρυναν μετά το πραξικόπημα του 1980 μετριοπαθείς θρησκευτικές τάσεις θέλοντας να τις χρησιμοποιήσουν ως αντίβαρο εναντίον του αριστερού ριζοσπαστισμού· το ίδιο έκανε κι ο πρωθυπουργός Οζάλ λίγο αργότερα, παρά τον κατά τα άλλα φιλελεύθερο – οικονομιστικό προσανατολισμό του.

Γενικά, οι εσωτερικές αντιφάσεις επιδρούν παραλυτικά στους ανίσχυρους, ενώ αποδεσμεύουν επεκτατικές δυνάμεις σε όσους έχουν εκ των πραγμάτων ένα τέτοιο γεωπολιτικό δυναμικό, ώστε δεν τους απομένει παρά το άλμα ή η φυγή προς τα εμπρός. Με άλλα λόγια: τα βαθύτερα στρώματα της ιστορικής και κοινωνικής ύπαρξης ενός συλλογικού υποκειμένου προσδιορίζουν το πώς θα λειτουργήσουν οι εσωτερικές του αντιφάσεις. Στη σημερινή Τουρκία δρουν αχαλίνωτες στοιχειακές δυνάμεις, που ωθούν τις εσωτερικές αντιφάσεις προς την επέκταση. Και πρώτη ανάμεσά τους είναι η πληθυσμιακή έκρηξη, της οποίας τα βασικά δεδομένα θα συγκεφαλαιώσουμε στη διαχρονική τους εξέλιξη και σε αντιπαράθεση με τα αντίστοιχα ελληνικά. Λίγο μετά την εγκατάσταση της Τουρκίας και της Ελλάδας στα σημερινά τους περίπου σύνορα και επίσης μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών η Ελλάδα είχε 6.200.000 κατοίκους (απογραφή 1928) και η Τουρκία 13.600.000 (απογραφή 1927), ήτοι πάνω-κάτω τους διπλάσιους. Μόλις σε διάστημα μιας γενεάς ή διαφορά αυτή διπλασιάστηκε: η Ελλάδα είχε πληθυσμό 8.400.000 κατοίκων (απογραφή 1961) και η Τουρκία 31.100.000 (απογραφή 1964), ήτοι σχεδόν τετραπλάσιο. Μετά από μίαν ακόμη γενεά η Ελλάδα έχει πληθυσμό 10.200.000 (απογραφή 1991), ενώ η Τουρκία έχει ξεπεράσει τα 62.000.000: η διαφορά έχει περάσει το εξαπλάσιο, και ακόμα κρισιμότερη είναι η διαφορά των ρυθμών της αύξησης. Ενώ στην Ελλάδα η δημογραφική απίσχναση καθίσταται ενδημικό φαινόμενο με ήδη αισθητές συνέπειες για την οικονομία και την άμυνα, στην Τουρκία ο πληθυσμός αυξάνεται τουλάχιστον κατά 2% το χρόνο (το 1993 π.χ. οι γεννήσεις ήσαν το 2,7% επί του συνόλου και οι θάνατοι το 0,7%· έτσι από τους 56.500.000 κατοίκους της απογραφής του 1990 φτάσαμε στους σημερινούς 61-61.000.000). Αυτό σημαίνει ότι κάθε χρόνο προστίθενται πάνω από 1.000.000 άνθρωποι στο ενεργητικό της χώρας – μια ολόκληρη Ελλάδα κάθε 7-8 χρόνια! Γύρω στο 2020 η Τουρκία θα έχει φτάσει ή και ξεπεράσει τα 100.000.000, δηλαδή το σημερινό εξαπλάσιο θα έχει γίνει δεκαπλάσιο, ενώ παράλληλα η Ελλάδα, έχοντας μετατραπεί εν τω μεταξύ πλήρως σε χώρα ηλικιωμένων, θα δέχεται ισχυρότατη δημογραφική πίεση και από μίαν άλλη, όχι οπωσδήποτε φιλική πλευρά. Ο αλβανικός πληθυσμός, ο οποίος σήμερα αριθμεί συνολικά σχεδόν 6.000.000 στην Αλβανία, στο Κοσσυφοπέδιο, στο Μαυροβούνιο και στην πρώην Δημοκρατία της Μακεδονίας, θα έχει γίνει τουλάχιστον ισάριθμος με τον ελληνικό πληθυσμό· η Αλβανία είναι άλλωστε η μόνη ευρωπαϊκή χώρα, της οποίας ο πληθυσμός μεταπολεμικά σχεδόν τριπλασιάστηκε, περνώντας από 1.250.000 το 1945 σε 3.400.000 σήμερα¹.

Θα ήταν, εννοείται, ιστορικά και κοινωνιολογικά αβάσιμο να δεχθεί κανείς μίαν ευθύγραμμη αιτιώδη σχέση ανάμεσα σε πληθυσμιακή έκρηξη και σε επεκτατική επιδίωξη με την απτή στρατιωτική σημασία του όρου. Όμως εξ ίσου επιπόλαιο θα ήταν να προβλέψει το πλέγμα των παραγόντων που γεννιούνται ή ενεργοποιούνται υπό τις συνθήκες αυτές. Μετά τις παλαιότερες αναλύσεις του Colin Clark και τις νεότερες έρευνες για τη σχέση δημοσιογραφικών εξελίξεων και

¹ Ήδη οι αριθμοί αυτοί δείχνουν γιατί ήταν πολιτικά απερίσκεπτη ή άρνηση της ελληνικής πλευράς να στηρίξει από την πρώτη στιγμή το κράτος των Σκοπίων, αδιαφορώντας για τους τύπους. Ο μελλοντικός εκ Βορρά κίνδυνος για την Ελλάδα δεν θα προέλθει από τους Σλαβομακεδόνες, όπως πιστεύουν οι Έλληνες εθνικιστές αγκυλωμένοι σε εμφυλιοπολεμικές μνήμες, αλλά πιθανότατα από μια Μείζονα Αλβανία, η οποία ενδεχομένως, σε αντισεβική συμμαχία με τους μουσουλμάνους της Βοσνίας και με άλλες μουσουλμανικές δυνάμεις, θα απειλήσει εξ ίσου τους Σλαβομακεδόνες και για την αναχαίτιση της οποίας η συνεργασία της Ελλάδας με το κράτος των Σκοπίων θα καταστεί εκ των πραγμάτων αναγκαία. Οι συγκρούσεις ανάμεσα στην αλβανική μειονότητα και στη σλαβομακεδονική πλειοψηφία του κράτους των Σκοπίων έχουν ήδη αρχίσει. Και εύκολα μπορεί κανείς να φαντασθεί την πορεία τους σε περίπτωση εξέγερσης ή/και αυτονόμησης των Αλβανών του Κοσσυφοπεδίου.

βιομηχανικής επανάστασης στον 18^ο και 19^ο αιώνα, δεν θα πούμε βέβαια τίποτα καινούργιο αν υπομνήσουμε σε ποιο βαθμό η πληθυσμιακή πίεση συντείνει στο take off της εκβιομηχάνισης και της οικονομικής ανάπτυξης γενικότερα. Στην περίπτωση της συγκαιρινής Τουρκίας, τουλάχιστον, η γενική αυτή αρχή επιβεβαιώνεται παραδειγματικά. Ανάμεσα στο 1980 και στο 1993 ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης του εγχώριου προϊόντος ήταν 4,6% (υπερδιπλάσιος από το μέσο ετήσιο όρο αύξησης του πληθυσμού), ενώ για το 1997 θα φτάσει το 8% (από τα ψηλότερα στον κόσμο), όπου η βιομηχανία συμμετέχει με αύξηση πάνω από 11%· στη συνολική διαμόρφωση του εθνικού προϊόντος η τουρκική βιομηχανία συμβάλλει πλέον με ποσοστό άνω του ενός τρίτου, ενώ στην Ελλάδα μόλις κατά το ένα τέταρτο. Είναι πρόδηλο σε ποιαν έκταση αυξάνονται παράλληλα οι ενεργειακές ανάγκες, που μόνον προσωρινά ικανοποιούνται με έργα όπως το φράγμα Ατατούρκ και που σύντομα θα ωθήσουν στην επιδιωκόμενη από καιρό απόκτηση ατομικών αντιδραστήρων με όχι αμελητέες στρατιωτικές συνέπειες. Αλλά ας αφήσουμε στην άκρη τα ποσοτικά μεγέθη, για να επισημάνουμε τους ποιοτικούς συντελεστές, την ειδική εκείνη ατμόσφαιρα, ανησυχία, κινητικότητα και ερεθιστικότητα που δημιουργείται εκ των πραγμάτων μέσα σε μια κοινωνία, πάνω από τα μισά μέλη της οποίας είναι νεώτερα των 25 ετών. Αυτή η πληθώρα διάχυσης και ακαταστάλαχτης ανθρώπινης ενέργειας ζητά να διοχετευθεί, και μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι, πέρα από ή και παράλληλα με τη στενά εννοούμενη οικονομική δραστηριότητα, θα διοχετευθεί σε δραστηριότητες συναπτόμενες άμεσα ή έμμεσα με τον προσδιορισμό και την έμπρακτη προώθηση της τουρκικής ταυτότητας και της θέσης της μέσα στον κόσμο. *Μόνο εκεί όπου κοχλάζει νεανικό αίμα γεννιούνται ιδέες ικανές να κινητοποιήσουν μάζες, όσο «πρωτόγονες» και αν φαίνονται οι ιδέες αυτές στα μάτια δημογραφικά φθινόντων γειτόνων εκλεπτυσμένων από την ξαφνική ευζωία ή διανοουμένων που εξ επαγγέλματος παράγουν ιδεολογίες του ειρηνιστικού ευδαιμονισμού υπό τις διαφορετικές μορφές.* Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η διαδικασία αυτή είναι και θα παραμείνει πηγή εσωτερικών αντιφάσεων και συγκρούσεων, ότι δηλαδή στο προβλεπόμενο μέλλον η Τουρκία θα συνεχίσει να συγκλονίζεται από μίαν διαρκή εσωτερική αναταραχή. Αλλά είπαμε ήδη πως θα λειτουργήσουν κατά πάσα πιθανότητα οι αντιφάσεις και οι ταραχές αυτές προς τα έξω, και η θέση μας επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι όλες οι συγκρουόμενες πλευρές, καθώς ανατιμάται συνεχώς το γεωπολιτικό δυναμικό της χώρας, συγκλίνουν σε μίαν κοινή αντίληψη περί τουρκικής αποστολής και τουρκικού μεγαλείου, οπότε η σύγκρουσή τους αναφέρεται στο ερώτημα: κάτω από ποια σημαία (ταυτότητα) εξυπηρετείται καλύτερα αυτή η αποστολή και ποιος είναι ο καταλληλότερος να την κρατήσει ψηλά; Μέσα στη διεκυστίνδα αυτή, στην μίαν άκρη της οποίας βρίσκεται ο εθνικιστικός κοινός παρονομαστής και στην άλλη η διαμάχη για την άρθρωση και την εκπροσώπηση του, και πάνω στο έδαφος των κοινωνικών παρενεργειών της πληθυσμιακής έκρηξης και των συνακόλουθων οικονομικών μετασχηματισμών συντελείται η υπερεκχείλιση του γεωπολιτικού δυναμικού αναζητώντας διεξόδους σε ευρύτερους χώρους. Αυτή ακριβώς είναι η κρίσιμη ιστορική διαφορά ανάμεσα στη σημερινή Ελλάδα και στη σημερινή Τουρκία. Η πρώτη, αφότου το έθνος συνέπεσε ουσιαστικά με το κράτος, δεν έχει ζωτικούς ιστορικούς και πολιτικούς στόχους έξω από τα σύνορά της, της λείπει δηλαδή ακριβώς ό,τι ένα συλλογικό πολιτικό υποκείμενο σε ένταση και εγρήγορση υποχρεώνοντάς το να υπερβαίνει αδιάκοπα τον εαυτό του (όπως π.χ. έγινε στους Βαλκανικούς Πολέμους). Τέτοιοι *στόχοι δεν είναι ούτε οι μάχες οπισθοφυλακής για το κυπριακό, όπου συχνότατα η ανάγκη μετατρέπεται σε φιλοτιμία, ούτε η «ευρωπαϊκή ένταξη», η οποία στην ουσία της δεν είναι παρά η διαφοροτρόπος καρυκευμένη και μεταμφιεσμένη επιθυμία άλλοι να μας ταΐζουν και άλλοι να φυλάνε τα σύνορά μας.* Ακριβέστερα: αυτά όλα θα μπορούσαν ν' αποτελούν επί μέρους εθνικές επιδιώξεις υπό την προϋπόθεση ενός σφύζοντος γεωπολιτικού δυναμικού· υπό τις συνθήκες της γεωπολιτικής συρρίκνωσης είναι απλά υποκατάστατα και κατά μέγα μέρος σκιαμαχίες. Και ενώ οι ελληνικοί εθνικοί στόχοι έχουν de facto περιορισθεί σε μια παθητική αυτοσυντήρηση, όπου διάφορες ρητορικές εξάρσεις εκπληρώνουν την ψυχολογική λειτουργία της υπεραναπλήρωσης, η Τουρκία – ανισομερής, αντιφατική, εν πολλοίς άμορφη ακόμα, αλλά με ακμαίες πηγές στοιχειακής γεωπολιτικής ενέργειας – κοιτάζει αδιάκοπα

πέρα από τα σύνορά της μέσα σε ευρύτετους χώρους, προς τους οποίους την ωθούν πολύ νωπές και ενεργές ηγεμονικές μνήμες καθώς και ζωντανές ακόμα φυλετικές, γλωσσικές και ιστορικές συγγένειες. Ανάμεσα στο σχετικό πρόσφατο παρελθόν και στο άμεσο παρόν μπορούν έτσι να στηθούν εύκολα γέφυρες, ενώ η ελληνική παράδοση χρειάζεται πολύ περισσότερες τονωτικές ενέσεις και διασταλτικές ερμηνείες για να στηρίξει σημερινά χειροπιαστά πολιτικά desiderata. Αυτό βέβαια δεν το ξέρουμε εμείς, όμως το βλέπουν πολλοί άλλοι.

Οι ευρύτεροι χώροι, μέσα στους οποίους εκδιπλώνει ένα έθνος την πρωτογενή του ενέργεια με ποικίλους (οικονομικούς, πολιτισμικούς, στρατιωτικούς κ.τ.λ.) τρόπους, αλλά πάντα σε συνάφεια με υπέρτερους πολιτικούς σκοπούς, συνιστούν το γεωπολιτικό του δυναμικό κατά μια δεύτερη έννοια, στενότερη από την πρώτη και συνάμα τεμνόμενη μαζί της. Οι χώροι αυτοί προφανώς δεν επιλέγονται αυθαίρετα, αλλά συναρτώνται με το βεληνεκές της πρωτογενούς ενέργειας του έθνους, με τη γεωγραφία και με τα ιστορικά προηγούμενα. Συναρτώνται επίσης με τις κινήσεις εχθρικών δυνάμεων, οπότε ένας χώρος, ο οποίος καθ' εαυτόν ελάχιστα ενδιέφερε τη μία πλευρά, έρχεται στο επίκεντρο της προσοχής της επειδή σ' αυτόν διεισδύει ήδη η αντίπαλη. Στην περίπτωση μικρών ή μεσαίων Δυνάμεων το γεωπολιτικό τους δυναμικό, με την δεύτερη αυτή έννοια, έχει ουσιώδη σημασία ως προς τον προσδιορισμό των σχέσεών τους με πλανητικές Δυνάμεις, οι οποίες αναζητούν περιφερειακούς δορυφόρους, τοποτηρητές ή εταίρους. Έμμεσα, έτσι, η μικρή ή μεσαία δύναμη γίνεται παράγοντας της πλανητικής πολιτικής και, ανεξάρτητα από την πρωτογενή της ενέργεια, το γεωπολιτικό της δυναμικό αυξομειώνεται ανάλογα με την πλανητική σπουδαιότητα του ευρύτερου χώρου όπου εκδιπλώνει την ενέργεια αυτή. Από την άποψη αυτή η Τουρκία διαθέτει αξιολογότερα πλεονεκτήματα απέναντι στην Ελλάδα, η οποία γεωπολιτικά δεν παρουσιάζει, ιδίως μετά τον τερματισμό του Ψυχρού Πολέμου, ζωτικό ενδιαφέρον για καμιά υφιστάμενη ή ανερχόμενη πλανητική δύναμη. Για ποικίλους λόγους που έχω εκθέσει αλλού² η Κεντρική Ασία (συμπεριλαμβανομένης της Καυκασίας και της Κασπίας) και η Σιβηρία θα διαδραματίσουν κρίσιμο ρόλο στις πλανητικές εξελίξεις του 21^{ου} αιώνα. Όπως φαίνεται, οι Ηνωμένες Πολιτείες το αντιλήφθηκαν αυτό σχετικά γρήγορα, και αντίστοιχη σημασία αποδίδουν στην Τουρκία ως χώρα με ιστορικές και πάντα λίγο - πολύ ζωντανές ρίζες στην αχανή τούτη έκταση. Η πρόσφατη προσέγγιση Τουρκίας και Ισραήλ υπό αμερικανική αιγίδα δείχνει σε πόσο μακροπρόθεσμα πλαίσια εντάσσουν οι Αμερικανοί τη στρατηγική αξιοποίηση της Τουρκίας: το ίδιο υποδηλώνει και η εκχώρηση του βορείου Ιράκ στην επιχειρησιακή διάκριση των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων. Όπως πιστεύω, η ένταση μεταξύ «ισλαμιστών» και «κεμαλικών» στρατιωτικών κατά το πρώτο εξάμηνο του 1997 κατά βάθος δεν οφειλόταν τόσο σε καίρια ζητήματα εσωτερικής πολιτικής όσο στο ερώτημα αν η Τουρκία οφείλει στις προσεχείς δεκαετίες να συνδέσει τις δικές της γεωπολιτικές και στρατηγικές επιδιώξεις με τις αμερικανικές ή όχι. Οι στρατιωτικοί πιστεύουν – και από τουρκική σκοπιά έχουν, βραχυπρόθεσμα τουλάχιστον, δίκιο – ότι η στενή σχέση με τις Ηνωμένες Πολιτείες είναι απείρως σπουδαιότερη από την προνομιακή, αλλά ολίγα υποσχόμενη σύσφιξη των δεσμών με το Πακιστάν, την Ινδονησία ή τη Λιβύη λ.χ. Βλέπουν επίσης ότι η αμερικανική στήριξη μπορεί να χρησιμεύσει όχι μόνον στην Καυκασία και στην Κεντρική Ασία, αλλά επιπλέον στο Αιγαίο και στα Βαλκάνια, όπου οι Αμερικανοί ναι μεν δεν έχουν συμφέροντα τόσο ζωτικά όσο στην Ανατολή, διαθέτουν όμως πάντοτε την εξουσία του λύειν και δεσμεΐν, του βομβαρδίζειν και του ειρηνοποιείν. Η ιστορική και πολιτική ανάλυση μπορεί, στην καλύτερη περίπτωση, να διαπιστώνει ρεύματα και κινητήριες δυνάμεις· δεν είναι σε θέση να προβλέπει γεγονότα. Κανείς δεν γνωρίζει σήμερα με πλήρη βεβαιότητα αν μετά από κάμποσα χρόνια η προσπάθεια πλείστων όσων Τούρκων διπλωματών, στρατιωτικών και επιχειρηματιών να συνδέσουν τη γεωπολιτική εκδίπλωση της χώρας τους με τους στόχους της πλανητικής στρατηγικής των Ηνωμένων Πολιτειών θα ευδοκιμήσει ή θα έχει την τύχη του καθεστώτος του Σάχη στην Περσία. Κανείς δεν γνωρίζει αν οι

² Kondylis, "Europa", ιδ. 15 κέ.

ίδιες οι Ηνωμένες Πολιτείες θα έχουν τη βούληση και την ισχύ να εμμείνουν στους τωρινούς στρατηγικούς τους στόχους σε πλανητικό επίπεδο. Και κανείς δεν γνωρίζει μήπως συμβεί ό,τι σήμερα φαίνεται δύσκολο ή αδιανόητο: μήπως δηλαδή ακόμα και μια «ισλαμική» Τουρκία επιλέξει τη σύμπλευση με τις Ηνωμένες Πολιτείες ως την πιο συμφέρουσα λύση, αφού η ιστορική εμπειρία διδάσκει ότι η εξωτερική πολιτική έχει τη δική της λογική, που επιβιώνει των καθεστώτων και των πολιτευμάτων. Όποια τροπή και αν πάρουν τα πράγματα, σε καμιά περίπτωση η Τουρκία δεν συμπορεύεται στην παρούσα φάση ούτε θα συμπορευθεί στο μέλλον με τις Ηνωμένες Πολιτείες ως άβουλος εντολοδόχος τους. Ακόμα και αν αναλάβει ρόλο περιφερειακού τοποτηρητή, το κάνει για να προωθήσει δικές της θέσεις και δικά της συμφέροντα, για να έχει πρόσβαση στη υπερσύγχρονη στρατιωτική τεχνολογία και για να βρίσκεται κοντά σε κέντρα λήψεως κρίσιμων αποφάσεων. Άλλωστε δεν θα είναι αυτή η πρώτη φορά στην ιστορία όπου μια μικρή ή μεσαία δύναμη Δύναμη εργάζεται για τα δικά της σχέδια από τη θέση του τοποτηρητή μιας Μεγάλης Δύναμης – κάτω από τα φτερά της, όχι όμως δίχως δικά της φτερά. **Όταν ο μόνος Έλληνας πολιτικός ολκής, ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ζητούσε να συνταχθεί η Ελλάδα με κάθε θυσία, ακόμα και με αντίτιμο τον εμφύλιο πόλεμο, στο πλευρό των Δυτικών Δυνάμεων, το έκανε γιατί διέβλεπε ότι η χώρα μόνον ως τοποτηρητής τους μετά τη νίκη τους θα ήταν σε θέση να πραγματώσει τα μείζονα εθνικά της όνειρα. Και δεν δίστασε να μετατρέψει τον ελληνικό στρατό ακόμα και σε μισθοφόρους των Αγγλογάλλων (π.χ. στην Ουκρανία) προκειμένου να πάρει αντάλλαγμα την Ελλάδα των δύο Ηπείρων και των πέντε θαλασσών. Τέτοιες αποφάσεις δεν τις υπαγόρευε η εθελοδοουλεία, αλλά η πολιτική ιδιοφυΐα και το πολιτικό μεγαλείο, το ένστικτο του μεγάλου παίκτη στο μεγάλο παιχνίδι της πολιτικής.** Βεβαίως, οι ιδιότητες αυτές δεν έχουν εθνικότητα και φυλή, και η τουρκική εθνική ηγεσία θα τις χρειασθεί και αυτή σε υψηλό βαθμό, αν μπει στον δρόμο της γεωπολιτικής εκδίπλωσης ως ιδιόβουλος τοποτηρητής του παγκόσμιου ηγεμόνα – διατρέχοντας πάντοτε τον κίνδυνο να πάθει ό,τι έπαθε η Ελλάδα μετά το 1920. Πράγματι, ο μεγαλύτερος μελλοντικός κίνδυνος για την Τουρκία – και η μεγαλύτερη, αν όχι η μοναδική ελπίδα για την Ελλάδα – έγκειται στο ενδεχόμενο της ανάδυσης Δυνάμεων ικανών να συναγωνισθούν την αμερικανοτουρκική επιρροή τόσο στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία όσο και στα Βαλκάνια. Μονάχα μια ισχυρή εθνικιστική και επεκτατική Ρωσσία θα μπορούσε να αποτελέσει δραστικό φραγμό των τουρκικών φιλοδοξιών στα Βαλκάνια (όπου θα αναζωπυρώνονταν οι παλαιοί ρωστικοί δεσμοί με τη Σερβία και τη Βουλγαρία) και στην Ανατολή (όπου επίσης θα ενεργοποιούνταν ο παλιός αντιτουρκικός άξονας Ρωσσίας και Ιράν). Είναι άγνωστο αν αυτό το ενδεχόμενο θα επισυμβεί ή αν η Ρωσσία θα τελματωθεί μακρόχρονα. Πάντως μια «φιλελευθεροποίησή» της με την έννοια της προσαρμογής της στα αμερικανικά πρότυπα και στις αμερικανικές επιθυμίες πιθανότατα θα σήμαινε την αποθράσυνση της Τουρκίας και τη χαριστική βολή για την ουσιαστική, αν όχι και για την τυπική ανεξαρτησία της Ελλάδας. Όσοι σκέφτονται φιλελεύθερα και οικονομιστικά ασφαλώς θα δυσκολευτούν πολύ να το καταλάβουν αυτό, όμως είναι αλήθεια. Μια Ρωσσία που θα έμπαινε βαθμηδόν στο πετσί της παλιάς Σοβιετικής Ένωσης – αυτό είναι το πραγματικό φόβητρο της Τουρκίας, και όχι αντίπαλοι όπως οι δύσμοιροι Κούρδοι, που σε καμιά στιγμή δεν απείλησαν ούτε κατ' ελάχιστο τον τουρκικό στρατό. Μάλλον του χρησιμεύουν για να κάνει τις πολεμικές του ασκήσεις και να παραμένει εμπειροπόλεμος.

Περνάμε τώρα στην Τρίτη και στενότερη έννοια του γεωπολιτικού δυναμικού, η οποία είναι αμεσότερα συνδεδεμένη με γεωγραφικά δεδομένα και πρέπει να αναλύεται συγκριτικά, γιατί η γεωγραφία δίνει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα μονάχα σε σχέση με κάποιον άλλον, και ό,τι είναι από τη μια άποψη πλεονέκτημα μπορεί από άλλη να συνιστά μειονέκτημα ή αντίστροφα· ο ηπειρωτικός όγκος της Ρωσσίας στάθηκε μοιραίος για τον Ναπολέοντα και τον Hitler, της στέρησε όμως τις άμεσες προσβάσεις προς τις θερμές θάλασσες. Η συγκριτική ανάλυση του γεωπολιτικού δυναμικού της Ελλάδας και της Τουρκίας μ' αυτήν τη στενότερη έννοια συνδέεται ιδιαίτερα με το πρόβλημα της πιθανής στρατηγικής φυσιογνωμίας ενός ελληνοτουρκικού πολέμου στο προσεχές ή απώτερο μέλλον. Ας πιάσουμε το νήμα του προβλήματος φέρνοντας στον νου μας το μοιραίο

δίλημμα, στο οποίο ενεπλάκη η ελληνική πλευρά κατά τη μικρασιατική εκστρατεία: για να κρατηθεί η Σμύρνη έπρεπε να καταληφθεί η Άγκυρα – και πάλι χωρίς μεγαλύτερη βεβαιότητα τελικής νίκης απ’ όσην είχε ο Ναπολέων καταλαμβάνοντας τη Μόσχα. Αυτό σημαίνει: το βάθος του χώρου κατάπιε τον ελληνικό στρατό, έστω κι αν δεν πολεμούσε σε τόπο ολότελα ξένο. Από τότε άλλαξαν φυσικά πολλά πράγματα, και θα δούμε ως προς τι. Όμως δεν άλλαξαν τόσο απόλυτα, ώστε η κατανομή και το βάθος του χώρου να μη βαραίνουν καθόλου στην πλάστιγγα, προ παντός όταν η έκβαση του πολέμου πρόκειται να κρίνει την τύχη (και) εδαφικών διεκδικήσεων. Το στοιχειώδες και συνάμα καθοριστικό γεωγραφικό δεδομένο είναι διττό. Αφ’ ενός η έκταση της τουρκικής επικράτειας είναι εξαπλάσια από την ελληνική, αφ’ ετέρου συνιστά εξ’ ολοκλήρου (δηλαδή με εξαίρεση το μικρό ευρωπαϊκό τμήμα της Τουρκίας) χώρο συμπαγή και ολόκληρο, ενώ ο ελληνικός χώρος (και μάλιστα η κρίσιμη ως θέατρο πολέμου περιοχή ολόκληρου του Αιγαίου καθώς και η Βόρεια Ελλάδα από τον Έβρο μέχρι τη Θεσσαλονίκη) αποτελείται από κατεσπαρμένα και μεμονωμένα εδάφη (νησιά) ή στενές λωρίδες. Το στρατηγικό πλεονέκτημα που δίνει η τέτοια κατανομή του χώρου στην τουρκική πλευρά είναι προφανές. Ο κατακερματισμένος ελληνικός χώρος μπορεί να καταληφθεί και να κρατηθεί κατά τμήματα, ακόμα και πολύ μικρά· ο εχθρός δεν είναι υποχρεωμένος να εμπλακεί στην πολεμική περιπέτεια κατάληψης ολόκληρης της ελληνικής επικράτειας προκειμένου να αποσπάσει ένα τμήμα της, όποιο θέλει ή εν πάση περιπτώσει όποιο μπορεί. Αφού καταλάβει ένα τμήμα, έχει τη δυνατότητα, εφόσον υπερέχει στρατιωτικά, να εδραιώσει την καινούργια κατάσταση, δημιουργώντας σε σχετικά σύντομο διάστημα τετελεσμένα γεγονότα. Αντίθετα, η ελληνική πλευρά δεν έχει τη δυνατότητα (με ελάχιστες παρήγορες εξαιρέσεις, για τις οποίες θα μιλήσουμε παρακάτω) να αποσπάσει από τον μεγάλο και συμπαγή τουρκικό γεωγραφικό όγκο ένα μικρότερο ή μεγαλύτερο κομμάτι χωρίς να περιπλακεί *mutatis mutandis*, στο τραγικό δίλημμα του 1922. Εάν π.χ. για λόγους αντιπερισπασμού συγκροτούσε προγεφυρώματα στον παράκτιο μικρασιατικό χώρο, οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις θα ακόμα και τ’ αγνοήσουν εντελώς, στρεφόμενες εναντίον τους μόνον αφού θα είχε πια κριθεί η έκβαση στα κύρια θέατρα του πολέμου· γιατί τέτοια προγεφυρώματα έτσι κι αλλιώς θ’ αποκόπτονταν ή δεν θα κατάφερναν να εδραιωθούν μακροπρόθεσμα, αποτελώντας εφελθία για περεταίρω διεϊσδυση. Η κατάληψη τουρκικών εδαφών από ελληνικής πλευράς προσκρούει στο βάθος του χώρου, όχι όμως και η κατάληψη ελληνικών εδαφών από τουρκικής πλευράς.

Πως μπορεί η Ελλάδα να εξουδετερώσει, σε περίπτωση πολέμου, τα σοβαρά γεωγραφικά της μειονεκτήματα; Θα επισημάνουμε τέσσερα σημεία, χωρίς να τα εννοούμε ούτε ως αναβαθμούς μιας κλιμάκωσης ούτε ως στόχους ιεραρχημένους σύμφωνα με τη στρατηγική τους σημασία· μολονότι τα δύο τελευταία πρέπει να υπογραμμισθούν ιδιαίτερα, ωστόσο μόνον η ενεργή συνύπαρξη και των τεσσάρων μπορεί να δώσει στην ελληνική πλευρά αξιόλογες πιθανότητες νίκης. Όπως είναι αυτονόητο, η ανάλυση αυτή περιορίζεται σε θεμελιώδη στρατηγικά μεγέθη και απλώς θίγει, όπου αυτό φαίνεται απαραίτητο, επιχειρησιακές επόψεις (δηλαδή μείζονες στρατιωτικές ενέργειες μέσω της σύμπραξης περισσότερων μονάδων), ενώ το τακτικό επίπεδο δεν συζητείται καθόλου, ούτε και μπορεί να συζητηθεί άλλωστε: γιατί σε μια γενική πολεμική σύρραξη Τουρκίας και Ελλάδας δεν θα υπήρχε ένα και μόνο πεδίο μάχης, πάνω στο οποίο, αν το υπέθετε κανείς γνωστό εκ των προτέρων, θα υπολογίζονταν λεπτομερώς οι κινήσεις των εμπολέμων, αλλά διάφορα ευρύτερα θέατρα πολέμου με ουσιώδεις διαφορές μεταξύ τους. Ας αρχίσουμε από το ζήτημα των πιθανών εδαφικών απωλειών και κερδών, καθώς μου φαίνεται προφανές ότι η τουρκική πλευρά θα συνδέσει την αιτιολόγηση και τη διεξαγωγή του πολέμου εκ μέρους της με εδαφικές διεκδικήσεις. Αν αυτό ευσταθεί, τότε η ελληνική πλευρά θα έκανε πολύ άσχημα να περιορισθεί στην υπεράσπιση των προσβαλλομένων εδαφών της. Αν αυτά ήσαν περισσότερα του ενός και αν δεν ήταν δυνατή η επιτυχής υπεράσπιση όλων τους, τότε οι Τούρκοι θα είχαν στο τέλος ένα καθαρό κέρδος, έστω και αν αυτό ήταν μικρό ή εκ των υστέρων φαινόταν «δυσανάλογο» (η έννοια είναι βέβαια σχετική) προς τις αντίστοιχες θυσίες. Γι’ αυτόν τον λόγο η ελληνική πλευρά πρέπει κατά το δυνατόν να επιδιώξει αυτοτελή εδαφικά κέρδη, είτε ως αντιστάθμισμα για μόνιμες δικές της απώλειες είτε ως

πιθανό αντάλλαγμα σε μεταγενέστερες διαπραγματεύσεις. Το που πρέπει να αναζητηθούν τα κέρδη αυτά, με δεδομένο τον κατά βάση συμπαγή και ολόκληρο χαρακτήρα του τουρκικού εθνικού χώρου, μας το δείχνει μια γρήγορη επισκόπηση των τριών πιθανών θεάτρων του πολέμου: της Θράκης, του Αιγαίου και της Κύπρου. Στη Θράκη, ή μάλλον στον Έβρο, η πυκνή συγκέντρωση στρατευμάτων και από τις δύο πλευρές σημαίνει ότι όποιος καταφέρει να διασπάσει πρώτος τις αντίπαλες γραμμές θα έχει τη δυνατότητα να αποκόψει αμέσως, μ' έναν κυκλωτικό ελιγμό σχεδόν επί τόπου, μεγάλες εχθρικές μονάδες. Όμως αυτός δεν είναι ο μόνος λόγος, για τον οποίο οι ελληνικές δυνάμεις θα πρέπει εξ αρχής να επιδιώξουν με κάθε θυσία (και η πυκνή συγκέντρωση θα απαιτήσει κατά πάσα πιθανότητα σοβαρές θυσίες) τη διάσπαση του εχθρικού μετώπου και να μην αρκεστούν σε μίαν παθητική άμυνα. Μια γρήγορη προέλαση τεθωρακισμένων μονάδων στην Ανατολική Θράκη, την οποία ευνοεί το πεδινό έδαφος και οι περιορισμένες αποστάσεις, θα μπορούσε αν αποφέρει στην Ελλάδα το σημαντικότερο πιθανό αντίβαρο απέναντι σε οποιοδήποτε εδαφικές απώλειες σε άλλες περιοχές. Πράγματι, πουθενά αλλού εκτός από τη Θράκη η ελληνική πλευρά δεν έχει τη δυνατότητα αξιόλογης κατάκτησης εδαφών, οσοδήποτε περιορισμένη κι αν κρίνει κανείς αυτή τη δυνατότητα. Πάντως υπάρχει, κι αφού είναι η μόνη πρέπει να αξιοποιηθεί στο έπακρο και με συνέπεια. Στο θέατρο του Αιγαίου, καθώς είπαμε, δεν υπάρχει κανένα νόημα η προσπάθεια δημιουργίας προγεφυρωμάτων στη μικρασιατική ακτή, έστω κι αν τα προγεφυρώματα αυτά θα μπορούσαν να κρατηθούν για λίγο· η μόνη ενέργεια, η οποία θα μπορούσε να αποφέρει εδώ εδαφικά οφέλη, θα ήταν μια κατάληψη της Ίμβρου και της Τενέδου, υπό την προϋπόθεση ότι το ελληνικό ναυτικό θα ήταν σε θέση να την καλύψει (την αεροπορική κάλυψη τη θεωρούμε θεμελιώδη και αυτονόητη τόσο σε μίαν απόβαση στα νησιά όσο και σε μίαν προέλαση στη Θράκη· όμως το πρόβλημα της κυριαρχίας στον εναέριο χώρο είναι τόσο κρίσιμο, ώστε θα μιλήσουμε γι' αυτό χωριστά). Τέλος, στην Κύπρο η ελληνική πλευρά πολύ λίγα πράγματα έχει να περιμένει. Και αν μπορέσει να υπερασπίσει κάτι, αυτό θα είναι δυνατόν μονάχα εάν ο κυπριακός πληθυσμός στο σύνολό του φανεί διατεθειμένος να πολεμήσει, αν χρειαστεί, με νύχια και με δόντια. Αυτό δυστυχώς δεν έγινε το 1974, όταν είδαμε βέβαια την τραγωδία των Κυπρίων, αλλά δεν είδαμε μίαν επίμονη παλλαϊκή αντίσταση μέχρις εσχάτων. Όμως τούτη τη φορά δεν υπάρχει νότος για να καταφύγει κανείς. Υπάρχει μόνον θάλασσα.

Το δεύτερο σημείο, που επιθυμούμε να υπογραμμίσουμε, είναι η ανάγκη συγκέντρωσης των δυνάμεων. Ο γεωγραφικός κατακερματισμός του ελληνικού χώρου γεννά εύκολα τον πειρασμό αντίστοιχου κατακερματισμού των ενόπλων δυνάμεων, έτσι ώστε να επιτευχθεί η κατά το δυνατόν πληρέστερη κάλυψή του. Ο πειρασμός αυτός μπορεί να αποβεί θανάσιμος, άλλωστε και ο σκοπός είναι καθ' εαυτόν ουτοπικός. Η αριθμητική υπεροχή της τουρκικής πλευράς και το πλήθος των πιθανών στόχων της, της δίνει εξ αντικειμένου ορισμένα περιθώρια επιλογής και εκτέλεσης παραπλανητικών και άλλων κινήσεων με σκοπό να ενταθεί ο έτσι κι αλλιώς υπαρκτός ελληνικός πειρασμός του κατακερματισμού των δυνάμεων. Αντίστοιχα μεγάλη επαγρύπνηση και διαίσθηση απαιτείται από την πλευρά της ελληνικής ηγεσίας, η οποία θα πρέπει να ξεκόψει εξ αρχής από την αντίληψη ότι είναι δυνατή η ίση προστασία των πάντων, θα πρέπει επίσης, λόγω της αριθμητικής μειονεξίας και της απόλυτης αναγκαιότητας αεροπορικής παρουσίας σε όλα τα καίρια επιχειρησιακά σημεία, να θέσει σε δευτερεύουσα και τριτεύουσα μοίρα την προάσπιση πόλεων και αμάχων πληθυσμών και να επικεντρώσει τα διαθέσιμά της όχι στην κάλυψη χώρου, αλλά αποκλειστικά στη συντριβή του κύριου όγκου των εχθρικών ενόπλων δυνάμεων, εκεί όπου αυτές θα ρίξουν το βάρος τους και ει δυνατόν πριν προλάβουν να αναπτυχθούν πλήρως. Προκειμένου να εκπληρωθεί ο υπέρτατος αυτός σκοπός ίσως χρειασθεί να διακινδυνεύσει ο αριθμητικά υποδεέστερος την απώλεια εδαφών ή και τη διεξαγωγή επιχειρήσεων με ανοιχτά τα πλευρά του, πράγμα που θα πρέπει ν' αναπληρώνει με ευελιξία και ταχύτητα. Όμως η τελική έκβαση θα κριθεί με βάση τα όσα θα γίνουν στο επίπεδο εκείνο που άπτεται της ίδιας της ουσίας του πολέμου. Πόλεμος σημαίνει πρωταρχικά επιδίωξη συντριβής των εχθρικών ενόπλων δυνάμεων, απ' αυτήν εξαρτώνται και απ' αυτήν απορρέουν όπλα τα άλλα. Και αν αυτή επιτευχθεί, τότε αναπληρώνονται

αργά ή γρήγορα όλα, όσα θυσίασε κανείς θέλοντας να συγκεντρώσει τις δυνάμεις του την αποφασιστική στιγμή στο αποφασιστικό σημείο.

Κατά τρίτον λόγο, η ελληνική πλευρά δεν θα μπορέσει να αντισταθμίσει τα γεωγραφικά της μειονεκτήματα έναντι της τουρκικής αν δεν καλύπτει με ικανή δύναμη πυρός το σύνολο της τουρκικής επικράτειας και όχι απλώς τα θέατρα του πολέμου και περιορισμένο βάθος του χώρου γύρω τους. Δεν είναι δύσκολο να κατανοήσουμε γιατί. Το μικρό βάθος του ελληνικού χώρου δίνει στην τουρκική πλευρά τη δυνατότητα να πλήξει ολόκληρη την επιφάνειά του με όπλα μικρότερου βεληνεκούς (ήδη η Τουρκία αποκτά αμερικανικούς πυραύλους ATACMS με βεληνεκές 120-300χλμ.) καθώς και με αεροπλάνα που διαθέτουν μικρότερη ωφέλιμη ακτίνα δράσεως από τα ελληνικά. Αλλά και αντίστροφα: το συγκριτικά μεγάλο βάθος του τουρκικού χώρου επιτρέπει να αποσυρθούν στο εσωτερικό του, δηλαδή πέρα από την εμβέλεια της ελληνικής δύναμης πυρός, όπλα μεγαλύτερου βεληνεκούς (η Τουρκία έφτασε να συζητεί ακόμα και με την Κίνα την αγορά πυραύλων εδάφους – εδάφους μεγάλου βεληνεκούς) καθώς και αεροπλάνα με μεγαλύτερη ωφέλιμη ακτίνα δράσεως· ως σημειωθεί ότι τα τουρκικά αεροπλάνα μπορούν, ξεκινώντας από τα μακρινότερα ως προς εμάς αεροδρόμια της Ανατολίας (Μπάτμαν, Ερζουρούμ), να ανεφοδιάζονται στον αέρα όσο ακόμα βρίσκονται μέσα στον τουρκικό εναέριο χώρο και να εκτελούν έτσι αποστολές μέσα στην ελληνική επικράτεια σε να είχαν απογειωθεί από αεροδρόμια των μικρασιατικών παραλίων. Άρα, σε περίπτωση σύρραξης, η ελληνική πλευρά, ακόμα και αν θα επιθυμούσε να αιφνιδιάσει τον αντίπαλο με ένα προληπτικό χτύπημα, δεν είναι διόλου βέβαιο ότι θα έβρισκε τον κορμό των αεροπορικών του δυνάμεων στα πλησιέστερα αεροδρόμια. Το κρίσιμο τούτο πρόβλημα λύνεται μόνον με πυραυλικά συστήματα κατάλληλου βεληνεκούς και με ουσιώδεις δυνατότητες ανεφοδιασμού των ελληνικών αεροπλάνων στον αέρα (π.χ. μεταξύ Κρήτης και Κύπρου). Τα πράγματα θα ήσαν πολύ απλούστερα, εννοείται, αν η Ελλάδα και η Κύπρος δεν ήσαν κράτη με de facto μειωμένα κυριαρχικά δικαιώματα, αν δηλαδή οι αποφάσεις τους δεν εξαρτιούνταν ούτε άμεσα ούτε έμμεσα από το τι ανέχονται οι Ηνωμένες Πολιτείες και το τι θεωρεί ως casus belli η Τουρκία. Στην περίπτωση αυτή, η κυρίαρχη κυπριακή κυβέρνηση θα καλούσε την κυρίαρχη ελληνική κυβέρνηση να εγκαταστήσει αεροπορικές δυνάμεις στο έδαφός της, οι οποίες θα μπορούσαν να πλήξουν άμεσα την καρδιά και το υπογάστριο της τουρκικής επικράτειας. Στο κάτω - κάτω η Ελλάδα είναι εξ' ίσου εγγυήτρια Δύναμη του κυπριακού κράτους και επομένως έχει τουλάχιστον τα ίδια δικαιώματα με την Τουρκία να εγκαταστήσει εκεί τις ένοπλες δυνάμεις της. ***Αλλά τέτοιες παλικαριές ούτε καν να τις ονειρευτεί δεν τολμά όποιος είναι υποχρεωμένος να απαιτήσει το τελευταίο ανταλλακτικό και την τελευταία βίδα.***

Τέταρτο και τελευταίο, μπροστά στη γενικότερη πλεονεκτική θέση της Τουρκίας η ελληνική πλευρά δεν θα είχε σοβαρές πιθανότητες στρατιωτικής νίκης αν δεν έβρισκε τη δύναμη και την αποφασιστικότητα να καταφέρει το πρώτο (μαζικό) πλήγμα, αιφνιδιάζοντας τον εχθρό. Το πρώτο πλήγμα το επιβάλλει σήμερα όχι κάποια «πολεμόχαρης» διάθεση, αλλά η λογική των σύγχρονων οπλικών συστημάτων: η λογική του μέσου αυτονομείται, όπως αναφέραμε στις εισαγωγικές μας παρατηρήσεις, και προσδιορίζει ουσιαστικά τον προσανατολισμό της πολεμικής στρατηγικής. Αν η ελληνική πλευρά, λέγοντας «αμυντικό δόγμα» εννοεί ότι, φοβούμενη μήπως εκτεθεί στα μάτια της διεθνούς κοινής γνώμης και των συμμάχων, προτίθεται σε οποιαδήποτε περίπτωση (γενικού) πολέμου να αφήσει την πρωτοβουλία των κινήσεων και το πλεονέκτημα του πρώτου (μαζικού) πλήγματος στον εχθρό, τότε έχει κατά πάσα πιθανότητα υπογράψει μόνη της και εκ προοιμίου την καταδίκη της. Με δεδομένη την τουρκική υπεροπλία και τη γενικότερη τουρκική γεωπολιτική υπεροχή ένα (μαζικό) πρώτο πλήγμα εξ ανατολών θα παραλύσει τεχνικά, αλλά και ψυχολογικά την ελληνική πλευρά. Σε παλαιότερους πολέμους, διεξαγόμενους στην ξηρά, μπορούσε ενδεχομένως να αφηθεί στον εχθρό η επιθετική πρωτοβουλία ως ότου εξαντλήσει τις δυνάμεις του. Όμως αυτό προϋπέθετε ότι ο αμυνόμενος κατείχε θέσεις φυσικά ή τεχνικά οχυρές που του επέτρεπαν να κρατήσει τις δικές του δυνάμεις σχετικά αλώβητες ώσπου να περάσει στην αντεπίθεση. Σήμερα, η δύναμη και το βεληνεκές του πυρός από κάθε κατεύθυνση προς κάθε κατεύθυνση και η μετάθεση

του πολεμικού κέντρου βάρους από την ξηρά στον αέρα ακυρώνει αυτήν την προϋπόθεση. Δεν υπάρχουν πια κρυψώνες για τις ένοπλες δυνάμεις, και το (μαζικό) πρώτο πλήγμα αποσκοπεί ακριβώς στην εξουδετέρωση των μέσων μιας αντεπίθεσης σε ευρεία κλίμακα. Οι ίδιοι αυτοί τεχνικοί παράγοντες καθιστούν τον χρόνο αποφασιστικό μέγεθος, με άλλα λόγια προσδίδουν στην εναρκτήρια φάση του πολέμου καθοριστική σημασία· ό,τι δεν κερδίζεται ή ό,τι χάνεται στη φάση αυτή είναι δυσκολότατο ν' αποκτηθεί ή να αναπληρωθεί κατόπιν. Γι' αυτό και το πρώτο πλήγμα, το οποίο εγκαινιάζει την καθοριστική εναρκτήρια φάση του πολέμου, πρέπει να είναι όσο το δυνατόν μαζικότερο και καιριότερο. Πρώτο πλήγμα, με τη στρατηγική σημασία του όρου, δεν είναι ο πρώτος τυχόν πυροβολισμός που πέφτει κατά το πρώτο «θερμό επεισόδιο» μιας πολεμικής αντιπαράθεσης. Είναι μια συντονισμένη και ακαριαία ενέργεια όλων των κλάδων των ενόπλων δυνάμεων προς εκμηδένιση των ζωτικών σημείων του εχθρικού πολεμικού δυναμικού, ιδίως όσων εμφανίζονται κρίσιμα μέσα στη δεδομένη συγκυρία. Μπορεί να καταφερθεί στο πλαίσιο της κλιμάκωσης ενός τοπικού «θερμού επεισοδίου», αλλά και πολύ νωρίτερα ακόμα, όταν δηλαδή διαπιστωθεί ότι επίκειται έτσι κι αλλιώς επίθεση· το επιτελικό σχέδιο του πρώτου πλήγματος πρέπει λοιπόν να βρίσκεται στο συρτάρι ήδη από καιρό ειρήνης, χωρίς αυτό να σημαίνει καθόλου ότι όποιος το έχει καταστρώσει και όποιος θα το εφαρμόσει είναι αναγκαία ο επιτιθέμενος με την ιστορική και πολιτική έννοια του όρου. Καθώς το γεωπολιτικό δυναμικό της Τουρκίας μακροπρόθεσμα ενισχύεται, ενώ της Ελλάδας μακροπρόθεσμα συρρικνώνεται, ο επιτιθέμενος με την ιστορική και την πολιτική έννοια δεν μπορεί να είναι άλλος από την Τουρκία· ανεξάρτητα από εθνικές μυθολογίες, το γεγονός τούτο δεν έχει καμμία σχέση με ηθικές ή φυλετικές ιδιότητες, αλλά οφείλεται στη διαμόρφωση του συσχετισμού των δυνάμεων, και τα πράγματα θα αντιστρέφονταν αν αντιστρεφόταν και ο συσχετισμός των δυνάμεων. Αλλά όποιος, θέλοντας και μη, υιοθετεί αμυντική στρατηγική στο ιστορικό και στο πολιτικό επίπεδο, δεν είναι γι' αυτόν και μόνον το λόγο υποχρεωμένος να υιοθετήσει αμυντική στρατηγική στο στρατιωτικό επίπεδο. Τα δύο επίπεδα δεν πρέπει να συγχέονται κατά κανένα τρόπο. Άλλο είναι η άμυνα ως ιστορικοπολιτικός σκοπός και άλλο η άμυνα ως στρατιωτικό μέσο, άλλο ο αμυντικός χαρακτήρας ενός πολέμου και άλλο η αμυντική διεξαγωγή ενός πολέμου. Αλλωστε από στρατιωτική άποψη η καθαρά αμυντική διεξαγωγή πολέμου στερείται νοήματος και είναι πρακτικά αδύνατη. Αν την παίρναμε στα σοβαρά, θα σήμαινε ότι ο επιτιθέμενος μπορεί να κάνει ό,τι θέλει ατιμώρητα, διατρέχοντας απλώς τον κίνδυνο να επανέλθει στην αρχική του θέση και να προετοιμασθεί για να ξαναδοκιμάσει. Καμμία άμυνα δεν είναι τελεσφόρα, αν δεν εμπεριέχει μια δραστική τιμωρία του επιτιθέμενου, όμως η τιμωρία αυτή δεν μπορεί παρά να συνίσταται σε πράξεις, οι οποίες, αν ιδωθούν μεμονωμένα, χαρακτηρίζονται από την ισχυρή παρουσία επιθετικών στοιχείων: ***ο αμυνόμενος πυροβολεί με τον ίδιο τρόπο και για τον ίδιο σκοπό όπως και ο επιτιθέμενος.***

Στα παραπάνω τέσσερα σημεία συνοψίσαμε τις προϋποθέσεις, υπό τις οποίες η Ελλάδα θα μπορούσε να κερδίσει έναν πόλεμο εναντίον της Τουρκίας. Προσοχή: δεν λέμε ότι είναι σε θέση να το κάμει ή ότι θα το κάμει· λέμε μόνον ότι, αν το πετύχει, μπορεί να το πετύχει υπ' αυτές τις προϋποθέσεις και μόνο. Με τη σειρά τους, όμως, οι προϋποθέσεις αυτές προϋποθέτουν άλλα πράγματα, δηλαδή ορισμένο στρατιωτικό δυναμικό, ορισμένη δύναμη πυρός και ορισμένη δόμηση των ενόπλων δυνάμεων. Η τήρηση του κανόνα της συγκέντρωσης των δυνάμεων δεν έχει καμμιάν αξία, όταν οι δυνάμεις σου είναι πενιχρές· και το πρώτο πλήγμα επίσης δεν αποφέρει μεγάλα κέρδη, όταν το καταφέρεις μ' ένα κυνηγετικό όπλο – γι' αυτό άλλωστε και η υπογράμμιση της στρατηγικής σημασίας του πρώτου πλήγματος διόλου δεν εμπεριέχει κάποιαν έμμεση παρότρυνση να ξεκινήσει κανείς πόλεμο από λεβεντιά και στα καλά καθούμενα· σημαίνει μόνον ότι, αν ένας πόλεμος διαθέτει επαρκή μέσα για ένα καιρίο πρώτο πλήγμα, πρέπει να τα χρησιμοποιήσει, εφ' όσον θέλει να κερδίσει έναν πόλεμο με δεδομένες τις σύγχρονες και υπερσύγχρονες τεχνολογικές συνθήκες. Αφού λοιπόν οι στρατηγικές προϋποθέσεις της νίκης δεν είναι καν δυνατόν να συγκεντρωθούν αν δεν υφίσταται το απαραίτητο στρατιωτικό δυναμικό, τίθεται αυτόματα το ερώτημα σε ποια κατάσταση βρίσκεται από την άποψη αυτή η ελληνική πλευρά, σε σύγκριση

πάντα με την τουρκική. Και αφού το τουρκικό γεωπολιτικό δυναμικό (με την γνωστή μας ήδη τριπλή έννοια του όρου) είναι υπέρτερο του ελληνικού, ερωτάται επίσης κατά πόσον η ελληνική πλευρά ισοφαρίζει τα οργανικά της μειονεκτήματα με τη ανωτερότητά της στον οικονομικό και στον εξοπλιστικό τομέα, κατά πόσον το ποιοτικό της προβάδισμα υπερκαλύπτει τις τυχόν ποσοτικές ελλείψεις. Στα ερωτήματα αυτά η απάντηση σήμερα είναι σαφής: η Ελλάδα δεν διαθέτει επαρκή μέσα αποτροπής, εάν ορίσουμε την αποτροπή – όπως οφείλουμε να την ορίσουμε – ως ικανότητα να καταφέρεις ένα καίριο πρώτο πλήγμα και να παραλύσεις για μακρό χρονικό διάστημα τον εχθρό. Ούτε η ποιοτική υπεροχή της ελληνικής πλευράς αντισταθμίζει τα ποσοτικά της μειονεκτήματα, ούτε η ελληνική δύναμη πυρός καλύπτει το σύνολο της τουρκικής επικράτειας, αδυνατώντας έτσι να προστατεύσει αποτελεσματικά την Κύπρο. Και το χειρότερο δεν είναι καν η σημερινή εικόνα καθ' εαυτήν· είναι η δυναμική της εξέλιξης, αν την παρακολουθήσουμε στην τελευταία δεκαπενταετία και αν κάνουμε τις εύλογες προβολές στο μέλλον με βάση τις ήδη παρούσες και βαρύνουσες ενδείξεις. Τότε θα δούμε ότι η διεύρυνση της απόστασης ανάμεσα στο στρατιωτικό δυναμικό της Ελλάδας και σ' εκείνο της Τουρκίας αποτυπώνει λίγο - πολύ πιστά την επέκταση του τουρκικού γεωπολιτικού δυναμικού και τη συρρίκνωση του αντίστοιχου ελληνικού. Οι αριθμοί είναι συντριπτικοί και καλύπτουν συμμετρικά όλους τους τομείς, από τους οικονομικούς με την ευρύτερη ίσαμε τους εξοπλιστικούς με τη στενότερη έννοια. Αν το 1980 το ελληνικό ακαθάριστο εθνικό προϊόν αποτελούσε σχεδόν το 80% του τουρκικού, το 1995 είχε πέσει στο 40% περίπου. Αν το 1980 η ελληνική βιομηχανική παραγωγή αποτελούσε το 60% της τουρκικής, το 1995 δεν ήταν πάνω από το 30%, και ιδιαίτερα στην παραγωγή μηχανολογικού εξοπλισμού η σχέση πέρασε από το 70% του 1980 στο 35% το 1995. Ενώ το 1980 οι ελληνικές εξαγωγές ήσαν σχεδόν τριπλάσιες των τουρκικών, δεκαπέντε χρόνια αργότερα αποτελούσαν μόλις το 60% εκείνων. Η επίπτωση της δραστηκής αυτής μεταβολής των οικονομικών συσχετισμών πάνω στο ύψος των στρατιωτικών δαπανών ήταν γενικότατα η εξής: από το 1985 και μετά οι κατά κεφαλήν στρατιωτικές δαπάνες αυξήθηκαν κατά 80% στην Τουρκία και μειώθηκαν κατά 20% στην Ελλάδα. Τα συνολικά μεγέθη εξελίχθηκαν ως εξής (σε σταθερές τιμές του 1990): η Ελλάδα ξόδεψε το 1980-84 κατά μέσον όρον 3.820 εκ. δολλ. και το 1995 3.893 (περίπου τα ίδια), ενώ η Τουρκία ξεκινώντας από λιγότερα την περίοδο 1980-84 (ήτοι 3.765 εκ. δολλ.) έφτασε τα 6.379. Αυτό σημαίνει: πριν 15 χρόνια η Ελλάδα υπερτερούσε, έστω και κατά 1%, σήμερα υστερεί, και μάλιστα σχεδόν κατά 40%! Ακόμα πιο αισθητή είναι η διαφορά όχι πλέον στις γενικές στρατιωτικές, αλλά ειδικά στις νευραλγικές εξοπλιστικές δαπάνες. Στο διάστημα 1980-1984 η Ελλάδα έδινε για εξοπλισμούς 665 εκ. δολλ. κατά μέσον όρο, για να φτάσει τα 771 το 1995, ενώ η Τουρκία πέρασε στην ίδια δεκαπενταετία από τα 343 στα 2.405 εκ. δολλ. – από το διπλάσιο υπέρ της Ελλάδας στο τριπλάσιο υπέρ της Τουρκίας! (Το ίδιο από άλλη οπτική γωνία: το 1977 η Ελλάδα εισήγαγε όπλα αξίας 752 εκ. δολλ. και η Τουρκία 245. Το 1987 τα ελληνικά εισαγόμενα όπλα στοίχισαν 187 εκ. δολλ. ενώ τα τουρκικά 925!). Ίσως ακόμα σημαντικότερο μακροπρόθεσμα είναι το γεγονός ότι η Τουρκία συνέδεσε το εξοπλιστικό της πρόγραμμα με την ανάπτυξη δικής της πολεμικής βιομηχανίας μέσω εκτεταμένων προγραμμάτων συμπαραγωγής. Έτσι, σήμερα είναι αυτάρκης κατά το 30% περίπου, με ανοδική τάση και εξαγωγική κατεύθυνση (προ καιρού π.χ. η Αίγυπτος αγόρασε αεροπλάνα F-16 τουρκικής παραγωγής). Αντίθετα ο ελληνικός βαθμός αυτάρκειας έπεσε από το 15-20%, όπου βρισκόταν στις αρχές της δεκαετίας του 1980, στο 5% περίπου – και φοβούμαι ότι σε αυτό το 5% περιλαμβάνονται στατιστικά και προϊόντα ουσιαστικώς άχρηστα, όπως λ.χ. το στατικό αντιαεροπορικό σύστημα ΑΤΡΕΜΗΣ 30, στο οποίο επί μια δεκαετία σπαταλήθηκαν αδικώς 110 δις. δρχ. Πολιτικά σφάλματα εμπόδισαν να μετριασθεί κάπως η ελληνική οργανωτική και τεχνική ανικανότητα μέσω προγραμμάτων συμπαραγωγής. Όταν η Ελλάδα αγόρασε το 1985 80 αεροπλάνα τρίτης γενιάς, διέσπασε την προμήθεια σε δύο τύπους και σε δύο χώρες, οπότε δεν συνέφερε πλέον τους προμηθευτές η εγκατάσταση γραμμής συμπαραγωγής για 40 μόνον F-16. Και όταν το 1992 αποφασίστηκε η αγορά άλλων 40, πάλι η ποσότητα ήταν ανεπαρκής για τον σκοπόν αυτό, αφού η δεύτερη αγορά δεν συνδέθηκε με την πρώτη, αλλά έγινε εν είδει μεταγενέστερης

«τσόντας». Αντίθετα η Τουρκία αγόρασε απ' ευθείας 160 F-16 και εγκαινίασε αμέσως το πρόγραμμα συμπαραγωγής.

Εάν εξειδικεύσουμε περισσότερο τη συγκριτική μας ανάλυση και υπεισέλθουμε στους επιμέρους κλάδους των ενόπλων δυνάμεων, θα πρέπει να πούμε ότι, πέραν της σχετικής ισορροπίας δυνάμεων ανάμεσα στο ελληνικό και στο τουρκικό ναυτικό, η πλάστιγγα γέρνει ήδη σοβαρά υπέρ της Τουρκίας στη ξηρά και στον αέρα. Ο συσχετισμός των χερσαίων δυνάμεων έχει βαρύνουσα σημασία, αν πάρουμε σοβαρά υπ' όψιν όσα είπαμε προηγουμένως, ότι δηλαδή η Ελλάδα θα χρειασθεί επειγόντως μian επιτυχία στον Έβρο και μian προέλαση προς την Ανατολική Θράκη προκειμένου να αντισταθμίσει εδαφικές απώλειες στο Αιγαίο και στην Κύπρο. Πέραν της μεγάλης αριθμητικής υπεροχής του πεζικού της (πάνω από 4 προς 1), η Τουρκία διαθέτει τριπλάσια πυροβόλα (3.380 προς 1.130) και διπλάσια άρματα μάχης (3.615 προς 1.720). Στο μέτωπο του Έβρου, βεβαίως οι αναλογίες δεν θα είναι τόσο δυσμενείς για την ελληνική πλευρά, καθώς αυτή μπορεί να συγκεντρώσει εκεί ποσοστιαία μεγαλύτερο μέρος των χερσαίων της δυνάμεων απ' ότι η Τουρκία. Ενώ όμως προς το παρόν και οι δύο χώρες έχουν άρματα μάχης δεύτερης γενιάς, η Τουρκία αρχίζει ήδη την παραγωγή 1.500 αρμάτων τρίτης γενιάς με προφανείς συνέπειες, ιδιαίτερα σ' ένα έδαφος περίπου «φτιαγμένο» για το όπλο αυτό, όπως είναι το έδαφος της Θράκης. Αλλά όση σημασία κι αν έχουν όλα αυτά, δεν χρειάζεται να είναι κανείς στρατηγική διάνοια για να γνωρίζει ότι η κρίσιμη μάχη θα δοθεί στον αέρα και ότι το κρίσιμο όπλο θα είναι η αεροπορία – και μάλιστα ακριβώς επειδή το πρώτο πλήγμα και η εναρκτήρια φάση του πολέμου θα βαρύνουν αποφασιστικά στην έκβαση. Τουλάχιστον η τουρκική ηγεσία το έχει αντιληφθεί αυτό εγκαίρως. Τόσο στο δεκαετές εξοπλιστικό πρόγραμμα, το οποίο ήδη ολοκληρώθηκε, όσο και στο εικοσαετές το οποίο εγκαινιάζεται τώρα, τα μισά περίπου κονδύλια επενδύονται στην αεροπορία, είτε δηλαδή στην αγορά και στην παραγωγή νέων αεροσκαφών είτε στον εκσυγχρονισμό των παλαιότερων (π.χ. των F-4 με τη βοήθεια του Ισραήλ). Έτσι, το 2.000 η Τουρκία θα διαθέτει, όπως υπολογίζεται, 430 μαχητικά αεροπλάνα δύο τύπων (ενώ τα ελληνικά θα ανήκουν σε τέσσερις τύπους, με όσα μειονεκτήματα συνεπάγεται τούτο) υποστηριζόμενα από 7 αεροσκάφη εναέριου εφοδιασμού (αυτά προφανώς χρειάζονται μόνον εναντίον της Ελλάδας, όχι εναντίον της Συρίας ή του Ιράκ) και πιθανότατα από αεροσκάφη ραντάρ. Επί πλέον τα τουρκικά μαχητικά διαθέτουν ή θα διαθέτουν σύντομα πολύ καλόν εξοπλισμό για βολές αέρος εδάφους, ιδίως εναντίον στόχων όπως ραντάρ και πλοία. Η Ελλάδα θα μπορεί στην καλύτερη περίπτωση ν' αντιπαρατάξει 180-200 μαχητικά τρίτης γενιάς (ίσως στην πραγματικότητα να μην είναι παραπάνω από 150), ήτοι ούτε την υπεροχή στον εναέριο χώρο του Αιγαίου θα κατέχει, ούτε το σύνολο της τουρκικής επικράτειας θα μπορεί να πλήξει, ούτε ένα καίριο πρώτο πλήγμα να καταφέρει. Και παράλληλα δεν θα έχει καν αξιόλογη αντιαεροπορική άμυνα. Το πυραυλικό σύστημα «Νίκη – Ηρακλής» παλαιώθηκε και ήδη αποσύρεται, ενώ τα σχέδια αγοράς πυραύλων Patriot φαίνεται να παραμένουν περιορισμένα λόγω του μεγάλου κόστους. Διάφοροι σχολιαστές πρότειναν τον τελευταίο καιρό να δοθεί απόλυτη προτεραιότητα στην πολεμική αεροπορία, ώστε να εξισορροπηθεί ποιοτικά η τεράστια ποσοτική υπεροχή του αντιπάλου, π.χ. με την αγορά αεροσκαφών της τέταρτης γενιάς (αμερικανικών F-15E ή ρωσικών SU-27). Αυτό θα ήταν αναμφισβήτητα ένα πολύ ορθό πρώτο βήμα. Όμως δεν αρκεί. Όχι μόνο γιατί τα 3 ή 4 τρις δρχ. που πρόκειται να ξοδέψει η Ελλάδα για τον εκσυγχρονισμό των ενόπλων της δυνάμεων την προσεχή δεκαετία κάθε άλλο παρά θα εξαλείψουν τη στρατιωτική της κατωτερότητα, δεδομένου ότι η Τουρκία θα δαπανήσει τα τριπλάσια περίπου. Αλλά γιατί ακόμα και το πιο φιλόδοξο εξοπλιστικό πρόγραμμα πρέπει να πλαισιωθεί από ακόμα πιο δυσεπίτευκτες οικονομικές και πολιτικές προϋποθέσεις στις οποίες θα αναφερθούμε σύντομα τώρα.

Τις οικονομικές προϋποθέσεις μπορεί να τις κατονομάσει κανείς εύκολα και κατά τρόπο γενικά αποδεκτό, εφ' όσον χρησιμοποιεί γενικό και αόριστο λεξιλόγιο: «η άμυνα της χώρας απαιτεί μian ακμαία εθνική οικονομία». Όμως ποια οικονομία δικαιούται να χαρακτηριστεί ακμαία και με ποια κριτήρια; Επειδή ποικίλες οικονομολογικές αληθειές συσκοτίζουν σήμερα τα πράγματα και τα πνεύματα στο σημείο αυτό, ας μου συγχωρηθεί να παραμείνω απλοϊκός και να πω: ακμαία είναι μια

οικονομία όταν παράγει με ανοδικούς ρυθμούς απτά αγαθά, τόσο για την ικανοποίηση όσο των δυνατόν περισσότερων εγχώριων αναγκών όσο και για την εξαγωγή προς αποπληρωμή άλλων αγαθών, τα οποία η εκάστοτε χώρα δεν μπορεί ή δεν θεωρεί σύμφερο να παραγάγει η ίδια, με όσο το δυνατόν μεγαλύτερο πλεόνασμα. Η οικονομία συνίσταται ουσιαστικά στην παραγωγή αγαθών και σε όσες υπηρεσίες προσφέρονται πάνω στη βάση αυτή (και στην Ελλάδα και στις Ηνωμένες Πολιτείες οι υπηρεσίες συμμετέχουν στη διαμόρφωση του εθνικού εισοδήματος με ποσοστό περίπου 60%, όμως άλλο είναι το 60% πάνω στην παραγωγική βάση της Ελλάδας και άλλο πάνω στην παραγωγική βάση των Ηνωμένων Πολιτειών). Δεν συνίσταται ούτε σε δείκτες παντοειδών μεγεθών ούτε σε χρήμα. Δείκτες ανάπτυξης του 2 ή 3% δεν σημαίνουν πολλά πράγματα, όταν η ανάπτυξη σημαίνει την αύξηση των «υπηρεσιών» (όπερ προ παντός στην Ελλάδα υποδηλοί τον φρέσκο αέρα)· και η μείωση του πληθωρισμού, δηλαδή το «υγιές χρήμα», επίσης είναι μικρό επίτευγμα, όταν προκύπτει από τη συρρίκνωση της οικονομίας: όπου κανένας δεν αγοράζει τίποτε και κανένας δεν πουλάει τίποτε, εκεί δεν υπάρχει φυσικά ούτε πληθωρισμός. Πλείστοι όσοι χαίρουν, γιατί στην Ελλάδα ο πληθωρισμός περιορίστηκε το 1997 στο ύψος του 5 ή 6%. Όμως η βιομηχανική παραγωγή παραμένει στάσιμη πάνω από μια δεκαπενταετία (δεν είναι τυπογραφικό λάθος), ενώ τα ετήσια ελλείμματα του εμπορικού ισοζυγίου φτάνουν πλέον τα 16, 17 και 18 δισεκατομμύρια δολάρια (ούτε αυτό είναι τυπογραφικό λάθος). Αμφιβάλλω τα μέγιστα αν αυτός είναι ο δρόμος που θα οδηγήσει σε μια ακμαία οικονομία, ικανή να στηρίξει την άμυνα της χώρας. Η μείωση του πληθωρισμού διόλου δεν αποτελεί επαρκή όρο για την ενθάρρυνση παραγωγικών – βιομηχανικών επενδύσεων, και αυτό θα αποδειχθεί προσεχώς. Εδώ το δραστικό φάρμακο είναι ένα μόνο, και είναι οδυνηρό. Κεφάλαια για επενδύσεις εξοικονομούνται από την περικοπή του παρασιτικού καταναλωτισμού. Και όσα κεφάλαια εξοικονομηθούν έτσι πρέπει με τη σειρά τους να επενδυθούν πράγματι παραγωγικά, να δώσουν δηλαδή στη χώρα μια αξιόλογη σύγχρονη βιομηχανική υποδομή. Τέτοιες επενδύσεις είναι ασφαλώς πολύ δυσκολότερες από τις επενδύσεις σε παντοειδή «δημόσια έργα» συχνά αμφίβολης χρησιμότητας, γιατί θέτουν πολύ επιτακτικότερα το πρόβλημα της εκπαίδευσης, της τεχνογνωσίας και της παραγωγικότητας. Η περικοπή του παρασιτικού καταναλωτισμού, με τον οποίο έχει συνυφανθεί πλέον ολόκληρος ο κοινωνικός ιστός της χώρας, προσκρούει, πάλι, στο ανυπερέβλητο εμπόδιο της λειτουργίας του πολιτικού συστήματος σε πελατειακή βάση. Τώρα όπου το μαχαίρι έφτασε στο κόκαλο, επιβλήθηκαν βέβαια με το εύσημο άλλοθι της «ευρωπαϊκής σύγκλησης» ορισμένες οικονομίες, όμως ο πελατειακός χαρακτήρας του πολιτικού συστήματος διόλου δεν άλλαξε ουσιαστικά, παρά την αλλαγή της κυβερνητικής ρητορικής: γιατί οι οικονομίες επιβλήθηκαν ακριβώς με πελατειακά κριτήρια (σε όσους δηλαδή δεν διαθέτουν ισχυρά μέσα εκβιασμού) και παρέμειναν ανεπαρκείς επίσης από το φόβο εξέγερσης των ισχυρών ομάδων της πελατείας³.

Η ακμαία παραγωγική οικονομία σε σύγχρονη βιομηχανική βάση δίνει τη δυνατότητα αποτροπής. Για να πραγματωθεί όμως η δυνατότητα αυτή, πρέπει μια χώρα ή πάντως η ηγεσία της να πιστεύει πραγματικά στην αναγκαιότητα της αποτροπής, δηλαδή να έχει διαγνώσει ορθά τον χαρακτήρα και την έκταση της επειλούμενης σύγκρουσης. Αν η διάγνωση είναι εσφαλμένη και ελλιπής, αν αποδίδει τη σύγκρουση σε αίτια παροδικά ή δευτερογενή, τότε μειώνεται αντίστοιχα η πίστη στην αναγκαιότητα της αποτροπής, και αυτό, έστω και αν δε λέγεται ρητά, έχει ευνόητες πρακτικές επιπτώσεις. Έτσι, αποτελεί κεφαλαιώδες σφάλμα στρατηγικής εκτιμήσεως να μη θεωρείται ως πηγή της αύξουσας τουρκικής πίεσης πάνω στην Ελλάδα η συνεχής διεύρυνση της διαφοράς ανάμεσα στο γεωπολιτικό δυναμικό των δύο χωρών, αλλά να αποδίδεται ο δυναμικός τουρκικός επεκτατισμός στον «οθωμανισμό», στον «ασιατικό χαρακτήρα» της Τουρκίας κ.τ.λ., οπότε εξάγεται το συμπέρασμα ότι μόλις η Τουρκία (ακολουθώντας το δικό μας φωτισμένο παράδειγμα) ξεπεράσει αυτούς τους «εθνικιστικούς αταβισμούς», πάρει τον «ευρωπαϊκό δρόμο» και

³ Για τη βαθύτερη συνάφεια παρασιτικού καταναλωτισμού, πολιτικού συστήματος και γεωπολιτικής συρρίκνωσης στη μεταπολιτευτική Ελλάδα βλ. Κονδύλης, Πλανητική πολιτική, ιδ. 158 κέ.

υποκαταστήσει τις στρατιωτικές με τις οικονομικές δραστηριότητες, τότε αυτόματα θα εκλείψει και η απειλή εκ μέρους της. Όλο και περισσότεροι σκέφτονται στην Ελλάδα μ' αυτόν τον τρόπο, έχοντας την εντύπωση ότι έτσι τάχα ξεπερνούν τις εθνικιστικές αντιπαραθέσεις και σε αντίθεση με τα αδιέξοδα εθνικιστικά ιδεολογήματα προτείνουν ρεαλιστικές λύσεις. Έχουν βέβαια δίκιο όταν λένε ότι οι εθνικιστές ξεκινούν από ένα αφηρημένο μοντέλο περί έθνους, στο οποίο συχνά υποτάσσουν ακόμα και υπέρτερες επιταγές του πολιτικού ρεαλισμού· η πολιτικά επιζήμια μονοπωλιακή διεκδίκηση του ονόματος της Μακεδονίας το έδειξε άλλωστε πρόσφατα. Όμως ό,τι βλέπει κανείς στον αντίπαλό του δεν το βλέπει στον εαυτόν του. Οι πολέμοι των εθνικιστικών ιδεολογημάτων δεν αντιλαμβάνονται πως τα όσα αντιπαραθέτουν οι ίδιοι στον εθνικισμό ή μάλλον στις καρικατούρες του είναι και αυτά ιδεολογήματα, αφηρημένα ανιστορικά μοντέλα, και μάλιστα το κυρίαρχο σήμερα ιδεολογικό σύμφυρμα οικουμενισμού και οικονομισμού, όπου ο κοσμοπολιτισμός των «ανθρωπίνων δικαιωμάτων» και της «κοινωνίας των πολιτών» συμπλέκεται διαφοροτρόπως με τον ατομικισμό του καπιταλιστικού homo oeconomicus και με την παλαιά φιλελεύθερη ουτοπία ότι το εμπόριο θα υποκαταστήσει τον πόλεμο. Όπως ο εθνικισμός, έτσι ο αντίπαλός του οικουμενισμός και οικονομισμός έχει συγκεκριμένους φορείς, εμπνευστές και προπαγανδιστές, τόσο ιδιοτελείς όσο και αφελείς. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις όχι μόνον η ιδιοτέλεια, αλλά και η αφέλεια των δευτέρων ξεπερνά εκείνη των πρώτων. Έτσι συμβαίνει λ.χ. και ως προς την αποτίμηση των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Βρίσκονται πιο κοντά στην πραγματικότητα οι εθνικιστές που πιστεύουν ότι η αντίθεση Τουρκίας και Ελλάδας είναι αγεφύρωτη παρά όσοι πιστεύουν ότι θα μπορούσε και να τελειώσει με την «ευρωπαϊκή» και οικονομιστική λύση – έστω και αν οι πρώτοι οδηγούνται στη διάγνωσή τους από ψευδείς προϋποθέσεις. Ας σημειώσουμε, για να συμπληρωθεί η εικόνα, ότι τόσο οι εθνικιστές όσο και οι «ευρωπαϊστές» ή οικονομιστές συμφωνούν ως προς το ότι ο τουρκικός επεκτατισμός οφείλεται στο «οθωμανικό» και «ασιατικό» παρελθόν, στην «αντιδημοκρατική» ή «φασιστική» υφή του στρατιωτικού κράτους κ.τ.λ., με τη διαφορά ότι οι πρώτοι θεωρούν τα γνωρίσματα αυτά μόνιμα και ανυπέρβλητα, ενώ οι δεύτεροι τα βλέπουν ως μεταβλητά χαρακτηριστικά μιας ιστορικής φάσης ήδη παρωχημένης· δεν μας λένε βέβαια πότε θα μεταβληθούν: γιατί αν αυτό γίνει σε έναν ή δύο αιώνες, τότε η διαμάχη δεν έχει πρακτικό αντικείμενο.

Η ιδεολογική πίστη ότι η οικονομική συνεργασία ή διαπλοκή οδηγεί αναγκαία σε άμβλυνση γεωπολιτικών και πολιτικών αντιθέσεων δεν έχει κανένα ιστορικό στήριγμα. Αναφέρω ένα ιδιαίτερα αδρό παράδειγμα. Ανάμεσα στα 1900 και στα 1914 το γαλλογερμανικό εμπόριο αυξήθηκε κατά 137%, το γερμανορωσικό κατά 121% και το γερμανοβρετανικό κατά 100%, ενώ περισσότερα από τα μισά τοπικά διεθνή καρτέλ παραγωγής αποτελούσαν κοινή γερμανοβρετανική ιδιοκτησία (ένα απ' αυτά μάλιστα παρήγε εκρηκτικές ύλες). Όλοι αυτοί οι εντυπωσιακοί ανοδικοί δείκτες δεν εμπόδισαν τις παραπάνω χώρες να εμπλακούν σε έναν από τους φονικότερους πολέμους από καταβολής κόσμου. Η οικονομική συνεργασία γεννιέται καθ' εαυτήν από οικονομικές ανάγκες και αναγκαιότητες που δεν έχουν αναγκαστική σχέση με φιλικές ή εχθρικές προθέσεις από πολιτική άποψη· συνιστά ένδειξη καλών πολιτικών σχέσεων μόνον υπό την προϋπόθεση ότι έχουν λυθεί οι τυχόν γεωπολιτικές εκκρεμότητες, δηλαδή το ζήτημα ποιος δικαιούται να εκδιπλώνεται κυρίαρχα πάνω σε ποιον χώρο. Και όπως τα δεδομένα της οικονομικής συνεργασίας διόλου δεν καθορίζουν νομοτελειακά (αν και επηρεάζουν συχνά) τη διαμόρφωση και την άσκηση μιας εθνικής εξωτερικής πολιτικής, έτσι δεν την καθορίζει αναγκαστικά ούτε η μορφή και το ποιόν του εσωτερικού καθεστώτος. Η φιλελεύθερη και οικονομιστική λογική ισχυρίζεται: η ανάπτυξη μιας οικονομίας γεννά μια τάξη φιλελεύθερων επιχειρηματιών, αυτοί προωθούν τον εκσυγχρονισμό και τον εκδημοκρατισμό, οπότε η χώρα γίνεται φιλειρηνική, γιατί επεκτατικές είναι μόνον οι μη δημοκρατικές χώρες. Ο συλλογισμός αυτός είναι ιδεολογικός και εσφαλμένος σ' όλην τη γραμμή. Ακόμα κι αν δεχθούμε ότι η επιχειρηματική τάξη προτιμά παντού και πάντα το κοινοβουλευτικό καθεστώς από μια άμεση ή έμμεση δικτατορία κομμένη και ραμμένη στα μέτρα της (αυτό είναι άκρως αμφίβολο, αλλά δεν ενδιαφέρει εδώ), και πάλι δεν έχει λόγο να ανασχέσει

την εθνική επέκταση, αν την κρίνει συμφέρουσα. Ποια επιχειρηματική τάξη δεν έχει επωφεληθεί από τη διευρυνόμενη πολιτική και στρατιωτική ισχύ της χώρας της; Τι δείχνει ο ζήλος, με τον οποίο σήμερα οι Τούρκοι επιχειρηματίες στυλώνουν το μάτι εκεί όπου το στυλώνει και η διπλωματική – στρατιωτική ηγεσία, π.χ. στον Καύκασο, στη Μ. Ανατολή, στην Κεντρική Ασία – στην Ελλάδα επίσης; Τα εξοπλιστικά προγράμματα της χώρας τους τα χαιρετίζουν και αυτοί, όπως τα χαιρετίζουν παντού και πάντα οι επιχειρηματίες (και οι εργάτες), όταν συνδέονται με επενδύσεις, απασχόληση και κρατικές παραγγελίες. Γενικότερα, οι συνιστώσες του γεωπολιτικού δυναμικού, οι οποίες προσδιορίζουν τη διαχρονική συνισταμένη της εξωτερικής πολιτικής, μόνον τυχαία και εξωτερικά συνδέονται με τη δημοκρατική ή ημιδημοκρατική, δικτατορική ή ημιδικτατορική μορφή του εσωτερικού καθεστώτος. Η ιστορία δείχνει ότι οι δημοκρατίες μπορεί να είναι εξ' ίσου επεκτατικές και αξιόμαχες όσο και οι τυραννίες⁴. Η αγγλική αυτοκρατορία συγκροτήθηκε ακριβώς παράλληλα με την εδραίωση και την εμβάθυνση του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος στη μητρόπολη. Και ο αμερικανικός ιμπεριαλισμός βρίσκεται σήμερα στην αποκορύφωση της παγκόσμιας ισχύος του κραδαίνοντας το λάβαρο της πανανθρώπινης δημοκρατίας και των «ανθρωπίνων δικαιωμάτων».

Τα επίπεδα της εσωτερικής και της εξωτερικής πολιτικής τα συγχέει ιδιαίτερα η «αριστερή» παραλλαγή του οικουμενισμού και του οικονομισμού, η οποία διατείνεται τα εξής: ο τουρκικός επεκτατισμός αποτελεί κατά βάση προσπάθεια της άρχουσας τάξης να περισπάσει την προσοχή των μαζών από τα άλυτα προβλήματα· θα υποχωρήσει όταν τα προβλήματα αυτά θα λυθούν από δημοκρατικές και σοσιαλιστικές δυνάμεις, γιατί οι λαοί δεν έχουν να χωρίσουν τίποτα μεταξύ τους· Η επιχειρηματολογία αυτή χωλαίνει από το πρώτο κιάλας βήμα, γιατί δεν εξηγεί τους λόγους, για τους οποίους η περίσπαση του λαού μέσω του εθνικισμού και του επεκτατισμού έχει συνήθως τόσο καλά αποτελέσματα. Γιατί, αλήθεια, αφήνεται ο λαός να περισπασθεί ειδικά μ' αυτόν τον τρόπο, τι του αρέσει ιδιαίτερα σ' αυτήν την περίσπαση, έτσι ώστε να επιλέγεται αυτή, και καμιά άλλη, προκειμένου να τον παραπλανήσει; Προ του 1914 ισχυρότατα σοσιαλιστικά κόμματα κήρυσαν στη Γερμανία και στη Γαλλία ότι θα ματαιώσουν τον πόλεμο κι ότι «οι δύο λαοί δεν έχουν να χωρίσουν τίποτε μεταξύ τους»· όταν όμως ο πόλεμος ξέσπασε πράγματι, τότε όχι μόνον οι σοσιαλιστές, αλλά ακόμα και οι ίδιοι οι εθνικιστές τα έχασαν μπροστά στον πατριωτικό ενθουσιασμό των μαζών εκατέρωθεν. Αν από τα ιστορικά παραδείγματα περάσουμε στην κοινωνιολογική γενίκευση μπορούμε να πούμε ότι – ανεξαρτήτως του τι κάνουν δημογραφικά φθίνοντες και καλομαθημένοι πληθυσμοί σε ανίσχυρες χώρες όπου οι εθνικιστικές κορώνες συχνά εξυπηρετούν απλώς την ανάγκη ψυχικών υπερανάπληρώσεων – μάζες νεαρών ανθρώπων σε χώρες με μεγάλο γεωπολιτικό δυναμικό κατά κανόνα ενστερνίζονται αυθόρμητα και ειλικρινά τα επεκτατικά συνθήματα. Στις 11 Σεπτεμβρίου 1882 ο Engels έγραφε στον Kautski από το Λονδίνο: «Με ρωτάτε τι νομίζουν οι Άγγλοι εργάτες για τη αποικιακή πολιτική; ... το ίδιο ό,τι και οι αστοί ... οι εργάτες τρώνε κι αυτοί πρόσχαρα από το μονοπώλιο της Αγγλίας στην παγκόσμια αγορά και στις αποικίες»⁵. Στη συγκαιρινή μας Τουρκία δεν υπάρχει η παραμικρή σοβαρή ένδειξη ότι τμήματα του λαού αποδοκιμάζουν με οποιονδήποτε τρόπο την εξωτερική πολιτική των κυβερνήσεών του, και ιδιαίτερα στο Αιγαίο και στην Κύπρο· όλες οι δημοσκοπήσεις δείχνουν ακριβώς το αντίθετο. Δεν μου είναι γνωστή καμιά ομαδική διαμαρτυρία για την εκδίωξη του ελληνικού στοιχείου από την Κωνσταντινούπολη, την Ίμβρο και την Τένεδο, ούτε για τον εποικισμό της βορείου Κύπρου. Αυτό διόλου δεν σημαίνει ότι κάθε Τούρκος μισεί κάθε Έλληνα, το ίδιο όπως και διόλου δεν μισεί προσωπικά κάθε Έλληνα τον κάθε Σκοπιανό όταν του αρνείται το δικαίωμα να ονομάζει το κράτος του «Μακεδονία». Πρόκειται για δύο εντελώς διαφορετικά πράγματα, γι' αυτό και υποπίπτουν σε μια σοβαρή οφθαλμαπάτη όσοι μετά από μίαν εγκάρδια προσωπική επαφή ή μετά από μίαν κοινή μουζουκοκατάνυξη με Τούρκους βγάζουν εσπευσμένα

⁴ Βλ. παραπ. Κεφ. VIII, σημ. 25

⁵ Ausgewahlte Briefe, 420.

πολιτικά συμπεράσματα – χωρίς βέβαια να έχουν ποτέ αποσπάσει από τους συνομιλητές, συμπότες ή συμπαίκτες τους μια δεσμευτική δήλωση υπέρ μιας συγκεκριμένης ελληνικής και εναντίον μιας συγκεκριμένης τουρκικής θέσης⁶. *Η αρχή ότι «οι λαοί δεν έχουν να μοιράσουν τίποτε μεταξύ τους» αποτελεί εφεύρεση όχι των λαών, αλλά των διανοουμένων*, γι αυτό άλλωστε δεν αποσύρεται ποτέ, όσο κι αν τη διαψεύδει η εμπειρία. Αντίθετα, η εμπειρία μεθερμηνεύεται κατάλληλα, έτσι ώστε να παραμείνει αλώβητη η αρχή. Ως γνωστόν, όταν το 1974 έγινε η τουρκική εισβολή την Κύπρο, πρωθυπουργός της Τουρκίας ήταν ο σοσιαλιστής ηγέτης Μπουλέντ Ετσεβίτ. Και να πιο συμπέρασμα έβγαλαν οι Έλληνες από το γεγονός αυτό: ο Ετσεβίτ δεν είναι «γνήσιος» σοσιαλιστής, αλλά εξ' ίσου «Οθωμανός» και «Αττίλας» όσο και οι Τούρκοι μη σοσιαλιστές (ως άτομο βέβαια ο Ετσεβίτ έχει θαυμάσια δυτική παιδεία, και μάλιστα οι αξιόλογες ποιητικές επιδόσεις του έχουν μεταφρασθεί σε διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες). Όμως το ορθό – και πολύ ανησυχητικότερο – πολιτικό συμπέρασμα θα όφειλε να είναι το εξής: στα μεγάλα θέματα της εξωτερικής πολιτικής οι Τούρκοι σοσιαλιστές σκέφτονται όπως οι Τούρκοι στρατηγοί. Και τούτο συμβαίνει για λόγους πολιτικούς, όχι επειδή οι Τούρκοι σοσιαλιστές είναι κι αυτοί «Οθωμανοί»· στο κάτω – κάτω ο Ετσεβίτ δεν έκανε παρά ό,τι έκαναν και οι Γάλλοι σοσιαλιστές, όταν το 1956 διέταξαν ως κυβέρνηση την επέμβαση στη διώρυγα του Σουέζ ή όταν λίγο πρωύτερα ξεκίνησαν τον άγριο αποικιακό πόλεμο στην Αλγερία, ενώ ακόμα ήσαν νωπά τα διδάγματα από την καταστροφή στην Ινδοκίνα.

Η τιθάσευση της Τουρκίας μέσω της ένταξής της στην «Ευρώπη» συνδέεται στενά με τις ελπίδες και με τα σφάλματα της ελληνικής πολιτικής. Το πόσο φρούδες είναι οι ελπίδες το ομολογεί συνεχώς και άθελά της η ίδια η ελληνική πλευρά, όταν από τη μια μεριά ισχυρίζεται ότι η αποδοχή των «ευρωπαϊκών αξιών» θα κάνει την Τουρκία «πολιτισμένο» και φιλειρηνικό κράτος, ενώ συνάμα από την άλλη είναι υποχρεωμένη να διαπιστώνει στην πράξη ότι οι Ευρωπαίοι φορείς των «αξιών» τις μεταχειρίζονται πολύ επιλεκτικά και τις προσπερνούν με άνεση όποτε το κρίνουν συμφέρον· άρα η αποδοχή των «ευρωπαϊκών αξιών» δεν φαίνεται να βελτιώνει καθ' εαυτήν τα ήθη. Τα σφάλματα, πάλι, προκύπτουν από μian κακή εκτίμηση της σημασίας της «Ευρώπης» για την ανερχόμενη Τουρκία. Επειδή η Ελλάδα, αδυνατώντας να σταθεί μοναχή στα πόδια της, περιμένει τα πλείστα ή τα πάντα από άλλους, τείνει εύλογα να προβάλλει τη δική της κατάσταση και διάθεση στην κατάσταση και διάθεση άλλων, νομίζοντας π.χ. ότι η «Ευρώπη» 'έχει για την Τουρκία την ίδια απόλυτη σημασία όσο για την Ελλάδα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η Τουρκία θα επιδιώξει να πάρει από την Ευρωπαϊκή Ένωση ό,τι περισσότερο μπορεί· όμως για την ευρασιατική Τουρκία η Ευρώπη είναι μόνον ένα πεδίο δραστηριότητας ανάμεσα σε άλλα, ενώ για την Ελλάδα αποτελεί ουσιαστικά το μοναδικό· γιατί στα Βαλκάνια δεν έχει ούτε την οικονομική ούτε τη στρατιωτική δύναμη να παίξει ηγεμονικό ρόλο, κι αυτός βέβαια δεν επιτυγχάνεται επειδή δέκα ή είκοσι μικρομεσαίοι κάνουν κέρδη στη Ρουμανία ή τη Σερβία. Με άλλα λόγια, η σχέση της

⁶ Ας μου επιτραπεί να καταθέσω μια προσωπική μαρτυρία, με σημασία ίσως ενδεικτική. Την τελευταία εικοσιπενταετία είχα πολλές φορές την ευκαιρία να συναναστραφώ, πάντα σε πολύ καλή ατμόσφαιρα Τούρκους από διάφορα κοινωνικά και μορφωτικά στρώματα, καθώς και πολύ διαφορετικών πολιτικών πεποιθήσεων. Καθώς αδυνατώ να πω τίποτε άλλο εκτός από ό,τι σκέπτομαι, οι συνομιλητές μου γνώριζαν με βεβαιότητα ότι δεν έχω «εθνικιστικές προκαταλήψεις» και ότι ποτέ δεν δίστασα να επικρίνω ανοιχτά και παντού ό,τι μου φαινόταν εσφαλμένο από ελληνικής ή κυπριακής πλευράς. Όμως ποτέ δεν άκουσα από την πλευρά τους, ούτε καν εν είδει αβρής ανταπόδοσης, μian αντίστοιχη ρητή παραδοχή για τη συμπεριφορά της Τουρκίας έναντι του ελληνισμού της Κωνσταντινούπολης ή των Αρμενίων π.χ. Το ισχύον τουρκικό σύνταγμα του 1982 μιλά στο προοίμιό του για την «αιώνια τουρκική πατρίδα» το «άγιο τουρκικό κράτος» και τις «ιστορικές και πνευματικές αξίες του τουρκισμού και του εθνικισμού», ενώ ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ορκίζεται όχι στον Θεό κ.τ.λ. αλλά «στο μεγάλο τουρκικό έθνος και στην ιστορία» (βλ. το κείμενο του όρκου στο άρθρο 103 του συντάγματος). Για να είμαστε ρεαλιστές, θα πρέπει να δεχθούμε ότι σε λέξεις σαν κι αυτές απηχούνται ειλικρινείς πεποιθήσεις, προκαταλήψεις ή φανατισμοί (όπως και να τις πούμε είναι πρακτικά – πολιτικά αδιάφορο) της μέγιστης πλειοψηφίας των σημερινών Τούρκων. (Χρησιμοποίηω τη γερμανική μετάφραση του τουρκικού συντάγματος από τον Chr. Rumpf, στο περιοδικό *Beitrag zur Konfliktforschung*, 1983, τεύχος 1, σ. 105-175).

Τουρκίας προς την Ευρωπαϊκή Ένωση είναι πιο σύνθετη απ' ό,τι η σχέση της Ελλάδας προς αυτήν και μπορεί να συγκεφαλαιωθεί ως εξής: η Ευρωπαϊκή Ένωση εκ των πραγμάτων δεν μπορεί να ικανοποιήσει όλα τα αιτήματα μιας Τουρκίας σήμερα 62 και αύριο 100 εκατομμυρίων κατοίκων, παράλληλα όμως τα ζωτικά της συμφέροντα δεν της επιτρέπουν να απογοητεύσει πλήρως την τουρκική πλευρά· η Τουρκία παραμένει σε σημαντικό βαθμό ανεξάρτητη από τη Ευρωπαϊκή Ένωση, παράλληλα όμως τα δικά της ζωτικά συμφέροντα της υπαγορεύουν να διατυπώσει προς την Ένωση ποικίλα, κυρίως οικονομικά αιτήματα. Μέσα στη διεκυστίδα αυτή θα διεξάγεται στις επόμενες μία ή δύο δεκαετίες ένα συνεχές παζάρι, με εντάσεις και με υφέσεις, όπου τα τουρκικά αιτήματα συχνά θα υποστηρίζονται από τις Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες άλλωστε μόλις πρόσφατα ζήτησαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση να αποδεχθεί την Τουρκία ως πλήρες μέλος. Κατά πάσα πιθανότητα τα σπασμένα αυτού του παζαριού θα τα πληρώσει η Ελλάδα. ***Γιατί η Ευρωπαϊκή Ένωση (και πάντως τα ισχυρότερα μέλη της), μη μπορώντας να δώσει στην Τουρκία όλα, όσα επιθυμεί, θα επιδιώκει να την κατευνάσει με ελληνικά έξοδα, πιέζοντας δηλαδή την Ελλάδα να δεχθεί τις τουρκικές αξιώσεις στο Αιγαίο και στην Κύπρο.*** Αν αυτό πράγματι συμβεί, όπως φοβούμαι εντονότατα, τότε θα δούμε μια ακόμη από τις τραγικές εκείνες ειρωνείες, τις οποίες τόσο συνηθίζει η Ιστορία. ***Ενώ δηλαδή η Ελλάδα προσανατολίσθηκε ψυχή τε και σώματι στην «Ευρώπη» για να διασφαλισθεί από τον τουρκικό κίνδυνο, ακριβώς ο ευρωπαϊκός της προσανατολισμός θα μεταβληθεί σε όργανο de facto μετατροπής της σε δορυφόρο της Τουρκίας. Η τουρκική επιρροή θα ασκείται πάνω στην Ελλάδα όχι άμεσα, αλλά – κάπως μετριασμένη – μέσω των ευρωπαϊκών και των αμερικανικών αγωγών, και δεν αποκλείεται η ελληνική πλευρά, ανίσχυρη και αναζητώντας παρηγόριες ή εκλογικεύσεις, ν' αρχίσει κάποτε να θεωρεί κι η ίδια τις υποχωρήσεις έναντι της Τουρκίας ως αυτονόητο μέρος και αυτονόητο καθήκον του «εξευρωπαϊσμού» της – αφού μάλιστα οι «πολιτισμένοι άνθρωποι», που έχουν ξεπεράσει τους «εθνικιστικούς αταβισμούς», δεν ξεκινούν πολέμους για πράγματα τόσο απαρχαιωμένα μέσα στον εκλεπτυσμένο μας κόσμο όσο είναι τα κυρίαρχα δικαιώματα.***

Μήπως αυτά σημαίνουν ότι η Ελλάδα οφείλει να ξεκόψει από τις σημερινές της συμμαχίες; Βεβαίως όχι, καθώς εναλλακτική λύση δεν υπάρχει. Αλλά η ελληνική πλευρά πρέπει να κατανοήσει έμπρακτα, κι όχι μόνον λεκτικά, ότι η αξία μιας συμμαχίας για ένα της μέλος καθορίζεται από το ειδικό βάρος του τελευταίου μέσα στο σύνολο της συμμαχίας. Πιο λιανά: ***οι σύμμαχοι αξίζουν για σένα τόσο, όσο αξίζεις εσύ γι' αυτούς.*** Καμιά συμμαχία και καμιά προστασία δεν κατασφαλίζει όποιον βρίσκεται μαζί της σε σχέση μονομερούς εξάρτησης. Τα «δίκαια» της Ελλάδας δεν εντυπωσιάζουν κανέναν, όσο πίσω τους βρίσκεται ένας παρίας με διαρκώς απλωμένο το χέρι, κάποιος που ζει από δάνεια, επιδοτήσεις και «προγράμματα στήριξης». Η λύση του προβλήματος της εθνικής βιωσιμότητας, όχι σε λογιστική, αλλά σε παραγωγική βάση, αποτελεί προϋπόθεση για την άσκηση σοβαρής εξωτερικής πολιτικής. Οι εθνικοί πόροι πρέπει να αντιμετωπισθούν με γεωπολιτικά και στρατηγικά κριτήρια, όχι ως αριθμητικοί «δείκτες»: το 1% του εθνικού εισοδήματος που προέρχεται από την άνοδο του τουρισμού δεν είναι το ίδιο με το 1% που δίνει μια σύγχρονη εξοπλιστική βιομηχανία. Και πρέπει επίσης να εκλογικευθούν και να χρησιμοποιηθούν στο σύνολό τους (δεν μου είναι κατανοητό λ.χ. γιατί η Κύπρος, με ετήσιους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης γύρω στο 5% κατά την τελευταία δεκαπενταετία και με αύξουσα ευημερία, δεν συμβάλλει οικονομικά – τρόποι βρίσκονται – στα ελληνικά εξοπλιστικά προγράμματα· όποιος αισθάνεται μέρος του ελληνισμού το αποδεικνύει σηκώνοντας εθνικά βάρη). Η προσπάθεια αυτή είναι απαραίτητη, γιατί στην τωρινή συγκυρία, που είναι δυσμενέστατη για την Ελλάδα, έχει προέχουσα σημασία να κερδηθεί χρόνος χωρίς να απωλεσθεί έδαφος, με την ελπίδα ότι μελλοντικές ανακατατάξεις στον πλανητικό συσχετισμό δυνάμεων θα εξασθενίσουν το γεωπολιτικό δυναμικό της Τουρκίας και θα επιτρέψουν στην Ελλάδα να πάρει μιαν ιστορική ανάσα. Αν όμως απωλεσθεί έδαφος στο προσεχές διάστημα, οι απώλειες θα είναι ανεπανόρθωτες και πιθανότατα μοιραίες. Φυσικά οι ελπίδες δεν ισοδυναμούν με βεβαιότητες. Ας υπογραμμίσουμε ακόμα μια φορά ότι η βαθύτερη αιτία της αύξουσας τουρκικής πίεσης πάνω στην Ελλάδα δεν είναι

ούτε πολιτισμική ούτε στενά πολιτική και παροδική, αλλά έγκειται στη συνεχή διεύρυνση της διαφοράς ανάμεσα στο γεωπολιτικό δυναμικό των δύο χωρών. Σε ορισμένους κρίσιμους τομείς, όπως ο δημογραφικός, ξέρουμε από τώρα ότι το παιχνίδι είναι χαμένο. Αν θέλουμε να παραμείνουμε νηφάλιοι, έστω και με αντίτιμο την απαισιοδοξία, οφείλουμε να πούμε ότι και σε άλλα πεδία στρατηγικής σημασίας αρχίζουν να παγιώνονται αναντίστροφες εξελίξεις. Η Ελλάδα μεταβάλλεται σταθερά σε χώρα με περιορισμένα κυριαρχικά δικαιώματα, δηλαδή δικαιώματα των οποίων η κυρίαρχη άσκηση εξαρτάται από τη βούληση και τις αντιδράσεις τρίτων, ενώ παράλληλα η στάση της γίνεται όλο και περισσότερο παθητική ή αντιφατική. Η διακήρυξη «δεν παραχωρούμε τίποτε» δεν έχει έμπρακτο αντίκρουσμα όταν η χώρα εκλιπαρεί σε κρίσιμες ώρες τις μεσολαβητικές προσπάθειες των Ηνωμένων Πολιτειών ξέροντας εκ των προτέρων ότι αυτές θα πληρωθούν με παραχωρήσεις ή όταν αποσύρει χωρίς χειροπιαστά ανταλλάγματα το βέτο της για την τελωνειακή ένωση της Τουρκίας με την Ευρωπαϊκή Ένωση αποδεικνύοντας έτσι άθελά της πόσο είναι πιθανό να μετατραπεί σε δορυφόρο της Τουρκίας ακριβώς μέσω του «ευρωπαϊκού δρόμου» και της επιρροής των «Ευρωπαίων εταίρων». Τέτοιες ενέργειες δεν είναι απλώς εσφαλμένοι ή έστω συζητήσιμοι χειρισμοί. Συνιστούν τα εύγλωττα επιφανόμενα μιας βαθύτερης ιστορικής κόπωσης, μιας προϊούσας, ηδονικής μάλιστα παράλυσης. **Στον βαθμό που η Ελλάδα θα καθίσταται ανεπαίσθητα γεωπολιτικός δορυφόρος της Τουρκίας, ο κίνδυνος πολέμου θα απομακρύνεται, οι ψευδαισθήσεις θα αβγατίζουν και η παράλυση θα γίνεται ακόμα ηδονικότερη, εφ' όσον η υποχωρητικότητα θα αμείβεται με αμερικανικούς και ευρωπαϊκούς επαίνους, που τους χρειάζεται κατεπειγόντως ο εκσυγχρονιζόμενος Βαλκάνιος, και επίσης με δάνεια και δώρα για να χρηματοδοτείται ο παρασιτικός καταναλωτισμός.** Υπ' αυτές τις συνθήκες, ό,τι στην πραγματικότητα θα συνιστά κάμψη της ελληνικής αντίστασης κάτω από την πίεση του υπέρτερου τουρκικού δυναμικού, οι Έλληνες θα συνηθίσουν σιγά – σιγά να το ονομάζουν «πολιτισμένη συμπεριφορά», «υπέρβαση του εθνικισμού» και «εξευρωπαϊσμό». **Πράγματι, το σημερινό δίλλημα είναι αντικειμενικά τρομακτικό και ψυχολογικά αφόρητο: η ειρήνη σημαίνει για την Ελλάδα δορυφοροποίηση και ο πόλεμος σημαίνει συντριβή.** Η υπέρβαση του διλήματος αυτού, η ανατροπή των σημερινών γεωπολιτικών και στρατηγικών συσχετισμών απαιτεί ούτε λίγο ούτε πολύ την επιτέλεση ενός ηράκλειου άθλου, για τον οποίο η ελληνική κοινωνία, έστω όπως είναι, δεν διαθέτει κότσια. **Οι μετριότητες, υπομετριότητες και ανθυπομετριότητες, που συναπαρτίζουν τον ελληνικό πολιτικό και παραπολιτικό κόσμο, δεν έχουν το ανάστημα να θέσουν και να λύσουν ιστορικά προβλήματα τέτοιας έκτασης και τέτοιου βάθους – ίσως να καταρρεύσουν ακόμα και στην περίπτωση όπου θα βρεθούν μπροστά στη μεγάλη απόφαση να διεξαγάγουν έναν πόλεμο·** γιατί, αν ο πόλεμος είναι συνέχεια της πολιτικής, ποιος πόλεμος θα συνεχίσει μια σπασμωδική πολιτική; Οι ευρύτερες μάζες, καθοδηγούμενες από το ίδιο ένστικτο της βραχυπρόθεσμης αυτοσυντήρησης, έχουν βρει τη δική τους ψυχολογική βολική λύση: το έθνος το υπηρετούν ανέξοδα περιβαλλόμενες γαλανόλευκα ράκη, όποτε το καλεί η περίπτωση, και έχοντας κατόπιν ήσυχη συνείδηση το κλέβουν νόμιμα με παντοειδείς τρόπους: από τη φοροδιαφυγή, την αισχροκέρδεια και τα «αυθαίρετα» ίσαμε τα ευκολοαπόκτητα πτυχία, τη χαμηλή παραγωγικότητα εργασίας (ούτε το 50% του μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης!) και την κραυγαλέα ανισότητα ανάμεσα σε ό,τι παράγεται και σε ό,τι καταναλώνεται, με αποτέλεσμα την καταχρέωση και την πολιτική εξάρτηση του τόπου. **Αν λάβουμε υπόψη μας όσα πράττονται και αφήσουμε εντελώς στην άκρη την εικόνα που έχουν για τον εαυτό τους οι πράττοντες, τότε φαίνεται να βρισκόμαστε σε συλλογική αναζήτηση της ιστορικής ευθανασίας, υπό τον όρο να σκηνοθετηθούν έτσι τα πράγματα, ώστε κανείς να μην έχει την άμεση ευθύνη, και επίσης υπό τον όρο να τεχνουργηθούν απροσμάχητες ανακουφιστικές εκλογικεύσεις («ελληνοκεντρικές» ή «εξευρωπαϊστικές», αδιάφορο).** Τις τραγωδίες ή τις κωμωδίες, που μπορούν να περιγράψουν με τις αρμόζουσες αποχρώσεις αυτήν την ιδιαίτερη κοινωνική και ψυχολογική κατάσταση, θα τις γράψουν ίσως άλλοι. Εμένα μου έρχεται στον νου η τετριμμένη, αλλά πάντοτε ευθύβολη θυμοσοφία: όπως στρώνει καθένας, έτσι και κοιμάται.

